

prof.dr. C. Houtman

Meer dan boeiend

Simson in twee poses

ORATIËS 27

Meer dan boeiend

Simson in twee poses

Rede

ter gelegenheid van de 149ste dies natalis van de Theologische Universiteit
van de Gereformeerde Kerken in Nederland op 6 december 2003,
in verkorte vorm uitgesproken op 8 december 2003 door

prof.dr. C. Houtman

Kamper Oraties 27

© 2003 Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland,
Kampen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Houtman, prof.dr. C.

Meer dan boeiend. Simson in twee poses - Kampen, ThU - Kampen, - (Kamper Oraties 27)
Diesrede 2003, Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te
Kampen

ISBN 90-73954-68-1

NUR 700

Trefw.: theologie

Omslag: Hendriks - Kampen

Mijnheer de rector, geachte toehoorders,

Achtereenvolgens ziet u een gravure uit een prentenbijbel uit 1728 (afb. 1),¹ een kwartetkaart uit de tweede helft van de 19^e eeuw (afb. 2),² een wandtegel uit dezelfde eeuw (afb. 3)³ en een gevelsteen (afb. 4)⁴. Alle zijn het voorbeelden van de Bijbel in en bij het huis, afkomstig uit eeuwen toen de bijbelse verhalen en voorstellingen nog geen kwijnend bestaan leidden in de marge van een ooit door het christelijk geloof gestempelde samenleving, maar prominent aanwezig waren ook in het private en publieke domein. Op de Bijbel teruggaande voorstellingen sierden het interieur en de inventaris van huizen⁵ en openbare gebouwen⁶ en bepaalden op gevelstenen en uithangborden het straatbeeld, terwijl bijbelse prenten al dan niet voorzien van een toelichting tot stichting, verpozing en esthetisch genot dienden.⁷ Bij de tweemaal twee voorstellingen zullen we nader stilstaan.

Met de typering van de afbeeldingen als bijbelse voorstellingen is weliswaar hun oorsprong aangeduid, maar zijn zij nog niet geïdentificeerd. De niet ingewijde ziet niet meer dan een man die een leeuw beet heeft en een man die een paar deuren wegdraagt. Voor identificatie is kennis nodig. Die moet in dit geval geput worden uit het bijbelboek Richteren, waar in hfdst. 13-16 verhaald wordt over het optreden van een Simson genaamd man, in het verhaal geïntroduceerd als een aan God gewijd mens, voorbestemd om een begin te maken met de bevrijding van zijn volk Israël uit de macht van de onderdrukkers van zijn tijd, de Filistijnen (Ri. 13:5). Eens zou hij, toen hij op weg was naar zijn aanstaande vrouw, een op hem afkomende jonge leeuw met niet meer dan zijn blote handen uiteengescheurd hebben (Ri. 14:5-6). Bij een andere gelegenheid zou hij, toen hij na het bezoek aan een hoer te Gaza in de stad ingesloten was, zichzelf bevrijd hebben door de poortdeuren met posten en grendel los te rukken en ze als één stuk (anders dan op de afbeeldingen) weg te dragen, bergopwaarts, naar Hebron, meer dan zestig kilometer verder en zeker meer dan twaalf uur gaans (Ri. 16:1-3).⁸

Inmiddels weten we welke bijbelse geschiedenissen op onze afbeeldingen zijn weergegeven, maar niet welke betekenis eraan ontleend kan worden of eraan gegeven kan/moet worden. De man die de opdracht gaf tot de vervaardiging en de plaatsing van de gevelsteen met Simson die de deuren draagt, had daarmee wellicht geen ander doel voor ogen dan zichzelf aan de buitenkant van zijn huis te afficheren als een vakbekwaam schrijnwerker, zoals verkopers van fruit de aard van hun nering op hun huis zichtbaar konden maken door een afbeelding van Adam en Eva en de boom met de verboden vrucht (Gen. 3).⁹ Dat neemt niet weg dat voor de gevelsteen gebruik gemaakt werd van een iconografische

traditie, bekend met name uit prentbijbels en met prenten verluchte Bijbels (afb. 5),¹⁰ waarmee uiteenlopende interpretaties verbonden waren. Zo moet de liquidatie van de leeuw op afb. 1 volgens de begeleidende tekst van de hand van de Haagse predikant J. Saurin als een ambtsinwijding worden verstaan ('Door die wonderdaad, een ongehoord voorteken van volgende grootheid, wierd Simson als in zijn ampt ingewijd' [p. 182]). De kwartetkaart bevat een tekstverwijzing naar Hebr. 11:33 waar van de helden van het geloof gezegd wordt dat zij 'door het geloof' muilen van leeuwen hebben dichtgesnoerd, een tekst die ook wel als een zinspeling op het verhaal over Daniël in de leeuwenkuud wordt beschouwd (Dan. 6:23). Zulke aanwijzingen tot verstaan laten onverlet dat de afbeeldingen ook aanknopingspunt zijn geweest voor andersoortige uitleg.

De betekenis die eraan ontleend kan worden, is afhankelijk van de kennis waarover men beschikt. Om dat te demonstreren roepen we een denkbeeldig mens in het leven. We noemen die N., een verkorting van N.N. (Nomen Nescio). N. is ons maaksel, met wie we kunnen doen wat we willen. We schuiven N. door de tijd en situeren hem of haar, wat men maar wil, in uiteenlopende milieus. Laten we om te beginnen eens aannemen dat N. in de 13^e eeuw leefde en goed bekend was met het genre *Biblia pauperum* dat ik hierbij kort introduceer.

Iets over de *Biblia pauperum*

Biblia pauperum of Armenbijbel is de benaming voor een genre geschriften dat in de Middeleeuwen is ontstaan, waarschijnlijk in de eerste helft van de 13^e eeuw in Zuid-Duitsland, en waarvan de oudste handschriften afkomstig zijn uit Benedictijner kloosters en uit stichten van de Augustijner koorheren.¹¹ De Armenbijbel bevat in de regel zowel afbeeldingen als tekst. De afbeeldingen, die betrekking hebben op de in het OT en NT beschreven geschiedenis, nemen een prominente plaats in, terwijl de tekst toelichting bevat. Kenmerkend voor de presentatie van de afbeeldingen is dat een tafereel uit het NT (antitype) een centrale plaats heeft en steeds vergezeld gaat van twee taferelen uit het OT (typen) en van vier busten van oudtestamentische profeten, tot wie ook Jakob (Gen. 49) en David, de psalmdichter, en Salomo, de spreukendichter, worden gerekend en van wie voor de betekenis van de antitype relevante woorden worden geciteerd. De taferelen uit het NT hebben voornamelijk betrekking op het leven, de dood en de opstanding van Jezus Christus. Zij beginnen met een schildering van de aankondiging van zijn geboorte aan Maria en lopen uiteindelijk uit op een picturale presentatie van de uitstorting van de Heilige Geest en de kroning van de maagd Maria (= de kerk), soms nog gevolgd door

schilderingen van de ondergang van de wereld en het laatste gericht.

Al met al biedt de Armenbijbel een christologische geloofsleer, gebaseerd op een typologische interpretatie van het OT, en vertegenwoordigt hij de middeleeuwse theologie en schriftbeschouwing. In de traditie van de uitleg van de kerkvaders wordt de geschiedenis verstaan als heilshistorie, als Gods voorbedachte plan met de wereld, en de in het OT beschreven geschiedenis als een soort uitgewerkte code verstaan van wat in het NT verhaald wordt. Verondersteld is dat, om met Augustinus te spreken, het NT in het OT verborgen ligt en het OT in het NT onthuld wordt.¹² OT en NT zijn een eenheid en grijpen in elkaar, maar zijn niettemin niet volledig elkaars pendant. De oudtestamentische voorafbeeldingen (typen), personen, gebeurtenissen, voorwerpen, instellingen, krijgen hun heilshistorische climax in hun nieuwtestamentische tegenbeeld (antitype).

Al in de vroege kerk had de typologische uitleg van het OT een attractief en indringend medium in de beeldende kunst. In de Middeleeuwen werd de programmatische parallellisatie van typen en antitypen ruimer toegepast dan door middel van geschriften. Ook in kerkgebouwen en op kerkelijke gebruiksvoorwerpen kreeg zij een plaats.¹³

Van het genre Armenbijbel zijn zo'n tachtig exemplaren bekend, met tekst in het Latijn en/of Duits, in de vorm van handschriften en van blokboeken, boeken, geproduceerd door middel van een in de 15e eeuw ontstaan drukprocedé met behulp van houtblokken waarin zowel de tekst als de illustraties waren gesneden.¹⁴ Vier eeuwen later kwam het genre als imitatie opnieuw in zwang.

Zoals gezegd, is 'Armenbijbel' een genre-aanduiding. De bekende handschriften en blokboeken bevatten alle het geschetste christologische stramien. Afgezien daarvan komen er allerlei variaties voor. De naam *Biblia pauperum* is uit de Middeleeuwen bekend, maar was toentertijd niet gangbaar als aanduiding voor het genre dat nu onder die naam bekend is. Bovendien is de naam vatbaar voor misverstanden. In de eerste plaats waren armen (*pauperes*) in middeleeuwse zin mensen die in 'apostolische armoede' wilden leven. In de tweede plaats is de Armenbijbel kostbaar in aanschaf en een zorgvuldig doordacht theologisch werk zodat het onwaarschijnlijk is dat hij bestemd was voor de arme of de ongeletterde. De gebruikers zullen gezocht moeten worden onder de geestelijkheid die er inspiratie voor haar prediking aan kan hebben ontleend of onder welgestelde leken die er stof voor meditatie uit hebben kunnen putten.

Het voorportaal der hel opengebroken

Tot de oudtestamentische taferelen die in de *Biblia pauperum* een plaats hebben gekre-

gen, behoren ook de twee over Simson die nu onze bijzondere aandacht genieten. Zo is het verslaan van de leeuw verstaan als de voorafschaduwung voor het openbreken van het voorportaal der hel door Christus (afb. 6).¹⁵

Degene die Goliat vernietigt, duidt op u, Christus.
David: Hij verplettert metalen deuren en verbreekt ijzeren grendels.

Christus, gij vernietigt de oude vijand met kracht.

Simson, duidt op u, Christus, en de leeuw duidt Satan aan. *Hosea:* O, dood, ik zal uw dood zijn, uw doodsteek zal ik zijn, hel.

Zacharia: Om het bloed van uw verbond hebt gij uw gevangenen meegevoerd.

Jakob: Op prooi zijt gij, mijn zoon, uitgegaan.

Men leest in het eerste Boek der Koningen: toen David de reus velde, bracht hij hem met diens eigen zwaard om. Hij sloeg namelijk zijn hoofd eraf. Evenzo Christus die, toen hij uit de doden opstond, de mens van de helledood bevrijdde en ontrukte aan de macht van de duivel en de duivel zelf in zijn macht beknotte.

Men leest in het Boek der Richteren in het veertiende hoofdstuk over Simson dat hij, toen een leeuw hem aanviel, hij de leeuw beetgreep en doodde. Simson beduidt Christus die de leeuw, dat is de duivel, dood sloeg, toen hij de mens uit diens macht bevrijdde.

De profetie van Jakob, afkomstig uit Gen. 49:9, duidt de thematiek aan: de overwinning van de ogenschijnlijk zwakke op de sterke tegenstander. In alle scènes is de overwinning al een feit. De linker afbeelding is gebaseerd op 1 Sam. 17:50-51; de rechter op Ri. 14:5-6. De afbeelding in het midden heeft als motief Christus' nederdaling ter helle, verwoord in de Apostolische Geloofsbelijdenis. Het motief heeft als schriftuurlijke basis 1 Petr. 3:19-20 en 1 Petr. 4:6, teksten waarvan de uitleg overigens omtreden is. In elk geval heeft de afgebeelde voorstelling geen bijbels fundament: Adam, gevolgd door Eva en de andere zielen die de verlossing verwachten komen te voorschijn, terwijl Christus, met in zijn rechterhand de kruisbanier als overwinningsteken, met zijn linkerhand in een teder gebaar Adams hand aanraakt. De hel is hier niet de plaats van de verdoemenis, maar de verblijfplaats van de rechtvaardigen van de oude bedeling. De schilder heeft zich echter niet geheel los kunnen maken van de voorstelling van de hel als de plaats vol kwellingen: vlammen slaan uit de geopende deur naar buiten. De beide typen brengen de betekenis van de antitype tot uitdrukking, de overwinning op de dood, gesymboliseerd enerzijds door

de leeuw, anderzijds door Goliat.

In Ri. 14:5-6 wordt de muil van de leeuw (in 1 Petr. 5:8 metafoor voor de duivel) niet genoemd en slechts verhaald dat Simson de leeuw in stukken scheurde. Op de afbeelding neemt het openrukken van de muil door Simson een vooraanstaande plaats in als prefiguratie van de wijze waarop Christus met kracht het dodenrijk, in de Bijbel voorgesteld als een monster met een grote muil (Jes. 5:14), opent. Het citaat van David (Ps. 106:16 Vulg.) heeft daarop betrekking; het citaat uit Hos. 13:14 beschrijft Christus' overmeestering van het dodenrijk, terwijl het citaat uit Zach. 9:11 het gevolg daarvan, de bevrijding, aanduidt.

Opgestaan uit het graf

Het openbreken van Gaza en het wegdragen van de deuren is verstaan alsvoorafschaduw-
wing van Christus opstanding (afb. 7).¹⁶

Ofschoon de menigte hem
belegerde, droeg Simson
de deuren van de stad weg.
David: De Heer is ontwaakt
als een slapende die door
de wijn bedwelmd is.

Ofschoon een grote steen
het graf bedekte, kwam Je-
zus eruit.

Christus, gij duidt degene
aan die uit het graf opstaat.
Jakob: Een jonge leeuw is
Juda, mijn zoon.

Hosea: Op de derde dag zal hij ons
opwekken en wij zullen kennen en hem vol-
gen.

Sefanja: Ten dage van mijn opstanding zal ik
de volkeren verzamelen.

Men leest in het Boek der Richteren in het
zestiende hoofdstuk over Simson dat hij mid-
den in de nacht opstond en de beide deuren
van de stad, ijzeren nog wel, door zijn kracht
losrukte en met zich meedroeg de stad uit.
Simson beduidt Christus die midden in de
nacht het graf openbrak en het vrij en vol
kracht verliet.

Men leest in het boek van de profeet Jona in
het tweede hoofdstuk dat, toen Jona drie da-
gen en drie nachten in de buik van de vis
was, de vis hem daarna op het droge uit
spuugde. Jona, die na drie dagen uit de vis
kwam, beduidt Christus, die op de derde dag
uit het graf opstond.

Het centrale thema van de afbeeldingen is de bevrijding uit een situatie van ogenschijnlijk
volstreckte overmacht, een stad waarvan de ijzeren¹⁷ poortdeuren gesloten zijn, een met
een steen afgesloten graf en het ingewand van een zeemonster. De bevrijding geschiedt

op eigen kracht (Simson [Ri. 16:3]) of door het ingrijpen van God (Jona, na gebed [Jona 2:1, 11]) of ten gevolge van beide (Christus). Het rechter type gaat terug op Jezus zelf (Mat. 12:40 par.). Het linker schildert Simson als prefiguratie van Christus die door de gesloten tombe niet vastgehouden kan worden. Zoals Simson de poorten van Gaza openbrak, zo brak Christus de poorten van het dodenrijk open. De iconografische traditie over hoe het toeging bij de opstanding: Christus ontstijgt aan het graf met de kruisbanier als overwinningsteken, heeft overigens als concrete scène geen directe achtergrond in de bijbeltekst (vgl. Mat. 28:2; Mar. 16:4; Luk. 24:2; Joh. 20:1).

De profetieën van David (Ps. 77:65 Vulg.) en van Jakob (Gen. 49:9) zinspelen op de opstanding. Achter de verwijzing naar Gen. 49:9 gaat de opvatting schuil dat een pas geboren leeuw drie dagen slaapt voordat hij tot het volle leven gewekt wordt door het gebrul van zijn vader. De twee andere teksten hebben betrekking op de betekenis van de opstanding: ook ons, de christenen, zal de lichamelijke opstanding ten deel vallen (Hos. 6:3); een gevolg van de opstanding is de vereniging van alle volkeren (Sef. 3:8).

Laten we voor de gelegenheid aannemen dat N. ook bekend was met het genre *Bible moralisée* dat ik hierbij eveneens van enige toelichting voorzie.

De Bible moralisée

Veel rijker nog aan afbeeldingen dan de Armenbijbel zijn de tot het type *Bible moralisée* behorende geschriften dat waarschijnlijk in opdracht van het Franse koningshuis in de eerste helft van de 13e eeuw is ontstaan.¹⁸ De *Bible moralisée* is een Bijbel in beelden, vaak met verkorte, ten dele ook geparafraseerde bijbeltekst en voorzien van commentaar. Het beeld domineert. De miniaturen worden paarsgewijze in medaillons gepresenteerd met de kanttekeningen in kolommen daarnaast. Elke oudtestamentische afbeelding gaat vergezeld van een afbeelding waarin de oudtestamentische scène in nieuwtestamentisch perspectief wordt geplaatst. Het commentaar is typologisch, maar ook moraliserend en anagogisch. In Codex Vindobonensis 2554, de versie van de *Bible moralisée* waaruit nu geput wordt, is ook de geschiedenis van Simson,¹⁹ zij het niet volledig, afgebeeld en van commentaar voorzien. Van de passages die ons hier in het bijzonder interesseren, is alleen Richteren 14:4-6 weergegeven en toegelicht.

De geschiedenis van Simson: vol verwijzingen naar Jezus Christus

Volgens de *Bible moralisée* bevat de geschiedenis van Simson allerlei verwijzingen naar Jezus Christus (afb. 8). Om daarvan een goede impressie te krijgen, betrekken we ook de

context van Richteren 14:4-6 in de *Bible moralisée* in onze beschrijving. Het commentaar, in het Frans geschreven, luidt in vertaling als volgt:

fol. 61*v

D. Hier daalt een engel af en spreekt tot een oude vrouw en zegt tot haar: 'Je zult een kind krijgen dat zeer sterk zal zijn en de naam Simson zal dragen' en zij verwonderde zich daarover.²⁰

d. Dat de engel aan de vrouw verschijnt en tot haar spreekt en haar zegt: 'Je zult een zeer sterk kind krijgen dat de naam Simson zal dragen', betekent de engel Gabriël, die openlijk tot de maagd komt en haar begroet en tot haar zegt: 'Je zult een zoon krijgen die zeer groot en zeer sterk zal zijn en de naam Jezus Christus zal dragen'.²¹

fol. 62

A. Hier zegt de engel tot de vader en tot de moeder van Simson: 'Offer het vlees van een geitebokje en meel op dit stenen altaar'.²²

a. Dat de engel zegt dat zij moeten offeren, betekent Jezus Christus, die tot Jozef en tot de maagd Maria zegt dat zij goed vlees en meel moeten offeren.

B. Hier komt de vader met de moeder en zij leggen het vlees van de bok en het meel op het stenen altaar en een engel daalt neer, die alles verbrandt en in de vlam opstijgt.²³

b. Dat zij op het stenen altaar van het vlees en het meel offeren en de engel alles verbrandt en in de vlam weggaat, betekent Jozef en de maagd, die van hun goede vlees en het meel God ten offer brengen. En God ontvangt alles en alles gaat naar boven in de hemel.

C. Hier wordt Simson uit het lijf van zijn moeder geboren en verkeert bij zijn volk, en God verleent hem grotere kracht als alle anderen.²⁴

c. De geboorte van Simson betekent de geboorte van Jezus Christus, toen hij uit de maagd geboren werd. De grote kracht die hem gegeven werd, betekent de Vader des hemels, die de Zoon grote kracht en groot gezag zendt, meer als enig ander mens tevoren, om tegen de joden te spreken.

D. Hier zegt de engel tot Simson op bevel van God: 'Ga uit naar het land van de heidenen en neem je een vrouw, en toen hij op weg ging, trof hij een leeuw aan en hij pakt hem en verscheurt hem'.²⁵

d. Dat Simson op weg gaat naar het land der heidenen om een vrouw te nemen en hij op zijn weg een leeuw aantreft, die hij verscheurt, betekent de Vader in de hemel, die zijn Zoon naar het land der heidenen stuurt om een vrouw te nemen, en hij treft op de weg de leeuw aan, dat is de duivel, die hij verscheurt.

fol. 62*v

A. Hier keert Simson terug naar de leeuw, die hij verscheurd had en treft in zijn kop een honingraat aan en bijen, die hij bij de kop ziet, komen en gaan, en hij bukt zich en neemt van de honing en geeft die aan degenen die met hem zijn.²⁶

a. Dat Simson uit de muil van de leeuw de honing haalt, betekent Jezus Christus, die na zijn

opstanding de goede profeten en de zachtmoedige mensen ontrukkt aan de muil van de leeuw, dat is de hel. Dat Simson van de honing eet en die zijn mensen te eten geeft, betekent dat Jezus Christus zijn mensen de zoete leer der profeten te eten geeft.

B. Hier heeft Simson de vossen bij de staarten vastgebonden en vuur daarbij aangebracht en ze door de korenvelden van zijn vijanden gejaagd, en de vossen die het vuur aan de staarten gedragen hebben, verbranden en vernietigen al het koren, en Simson ziet het en duldt het.

b. Dat de vossen bij de staarten vastgebonden waren en het vuur droegen en het koren vernietigden en Simson het duldde, betekent de ketters en de ongelovigen, die door de duivel geketend zijn en de goede christenen verbranden en vergiftigen, en Jezus Christus die alles ziet, duldt het.

Type van Jezus Christus

Zoals blijkt, wordt in de *Bible moralisée* de scène met de leeuw in nog meer uitgewerkte vorm op Christus' werk betrokken. Al met al, indien wij N. als exponent van de middeleeuwse door de patres gestempelde bijbeluitleg onze vier afbeeldingen (afb. 1-4) zouden kunnen voorhouden met de vraag ons de betekenis ervan uit de doeken te doen, dan zal hij ons zonder twijfel deelgenoot maken van zijn typologische uitleg.²⁷ De afbeeldingen van Simson en de poortdeuren (afb. 3-5) zullen zijn volle instemming genieten. De afbeeldingen van Simson en de leeuw (afb. 1, 2) zullen echter bij hem een kritische opmerking ontlokken. Een Simson als type van Christus behoort de leeuw, het dodenrijk, bij zijn muil open te rukken en hem niet bij de poten te grijpen of te wurgen.²⁸ Dat soort afbeeldingen²⁹ dat in Nederlandse prentbijbels sedert de 16^e eeuw gewoonlijk slechts toegelicht wordt door middel van een hervertelling van het bijbelverhaal, verraden een interpretatie van de gebeurtenis als een voorval van in eerste instantie historisch karakter.³⁰ Zij laten op zijn hoogst nog de symbolische interpretatie van de leeuw als de duivel toe (1 Petr. 5:8) die door Christus verslagen is of door de christen verslagen moet worden. In het laatste geval is Simson tot voorbeeld geworden, eventueel held van het geloof. Het ontbreken van kritiek bij N. op de afbeelding van Simson met de poortdeuren van Gaza impliceert overigens niet dat de interpretatie daarvan ongewijzigd is gebleven. Ook die is in de 16^e eeuw, althans in protestantse kring, in eerste instantie als een weergave van een historisch voorval verstaan.³¹ Dit gezegd hebbend, is het de hoogste tijd om afscheid te nemen van onze middeleeuwse N. en kennis te maken met een tweede N. In dit geval niet iemand met een duidelijk theologisch concept, maar een jeugdig lid van een protestants kerkgenootschap en deelnemer aan het kerkelijke onderricht zoals dat sedert de Reformatie door de eeuwen heen gegeven is, tot ver in de 20^e eeuw vaak aan de hand van vraag-en-antwoordboekjes.³² Op die wijze heeft N. ook kennis opgedaan van de bijbelse geschiede-

nis, ook van die over Simson. Welke associaties zullen bij deze N. bij het zien van de afbeeldingen opgeroepen worden?

De sterkste man

Het is mogelijk dat N.'s beeldvorming van Simson al bepaald werd door de vraagstelling in zijn leerboekje. De kans is groot dat de eerste vraag waarmee de kennis van Richteren 13-16 getoetst werd, was: 'Wie was de sterkste man?' Het antwoord 'Simson' diende toegelicht te worden met een verwijzing naar o.a. diens doodslaan van de leeuw en duizend Filistijnen met een ezelskinnebak (Ri. 15:15). Wat Simson met de poort te Gaza deed, moest gememoreerd worden als antwoord op de vraag 'Heeft hij nog iets zonderlings gedaan?'³³

'Sterkste' en 'uitzonderlijk' zijn termen die een kwalificatie tot uitdrukking brengen. De toon in de catechisatieboekjes is overigens gewoonlijk uiterst neutraal. Aan problematische kwesties wordt voorbijgegaan. Morele oordelen blijven achterwege. De boekjes zijn gericht op het verkrijgen van feitenkennis. Die bepaalt het beeld dat blijft hangen. In het eeuwenlang veel gebruikt boekje, waaruit zoëven geciteerd werd, blijven de feiten beperkt tot voorbeelden die Simsons kracht demonstreren. Aan zijn omgang met Filistijnse vrouwen die een belangrijke plaats in de verhalen inneemt (Ri. 14; 16:1, 4-22), wordt stilzwijgend, ongetwijfeld met het oog op de jeugdige gebruikers, voorbijgegaan. In bewerkingen van het boekje is het beeld van Simson evenwel soms gecomplementeerd door de vraag: 'Is hij [Simson] door niemand overwonnen?' In het antwoord wordt de geschiedenis met Delila ter sprake gebracht (Ri. 16:4-22).³⁴ De introductie tot het verhaal over het forceren van de poort van Gaza, Simsons bezoek aan een hoer, blijft doorgaans onvermeld. Als de vrouw al ooit genoemd wordt, dan als 'waardin'.³⁵ Zou N.'s oordeel over Simson uitsluitend berusten op zijn kennis van het doorsnee-catechisatieboekje, dan is hem vooral bijgebleven dat Simson iemand was 'vermaard door zijne groote ligchaamskracht, met welke hij de Philistijnen bij herhaling groote schade en menige nederlaag heeft toegebracht'.³⁶

Het is evenwel mogelijk dat N.'s beeld van Simson dankzij zijn catechiseermeester er toch wat anders heeft uitgezien. Het beeld dat hem zal zijn voorgehouden, zal mede bepaald geweest zijn door diens modaliteit. Catechisatieboekjes waarin de neutraliteit (enigszins) is losgelaten en de hulpmiddelen voor de catecheet bieden daarin inzicht. Zou N. een 19e eeuwse geweest zijn en een pupil van een aanhanger van de Groninger richting, het Réveil of de ethische theologie, dan heeft hij zich wellicht niet in extenso hoeven te verdiepen in de huzarenstukjes van Simson (in een orthodox boekje getypeerd als 'door

het geloof' verrichte daden),³⁷ maar hebben kunnen volstaan met te onthouden dat Simson iemand was 'die meer door zijne ligchaamsterkte dan door zijne vroomheid uitmuntte',³⁸ 'veel ligchaams-, maar weinig geestkracht' had.³⁹ Zou hij een leerling van een modern theoloog geweest zijn, dan zou hem de geschiedenis van Simson zijn voorgehouden als een voorbeeld 'van den lagen beschavingstrap' waarop het oude Israël stond,⁴⁰ en zou zijn catecheet een rechtgeaarde gereformeerde zijn geweest, dan zou hem op de vraag of Simson 'een godvreezend richter was', zij het niet geheel zonder voorbehoud, een positief antwoord zijn gegeven⁴¹ en kan hem bovendien Simson als type van Christus zijn voorgehouden.⁴² We komen erop terug en wijzen er hier nog op dat, afgaande op het beschikbare materiaal, de geschiedenis van Simson aanleiding heeft gegeven een grote verscheidenheid aan onderwerpen tijdens de catechisatie aan te roeren, van geheelonthouding ('want sterke drank verzwakt de krachten van ligchaam en geest')⁴³ tot kritiek op Simsons dierenmishandeling (afb. 9⁴⁴ [Ri. 15:4-5]).⁴⁵ De genoemde thema's zijn uitersten en waarschijnlijk niet representatief voor wat er zoal aan de orde kwam.

Het maakt voor de beantwoording van de vraag welke associaties de vier afbeeldingen bij N. opgeroepen kunnen hebben dus uit in welk milieu N. zijn godsdienstige vorming ontving. Laten we eens nagaan wat situering van N. in uiteenlopende kringen voor gevolgen heeft voor het beeld van Simson.

Sterk en zwak

Laten we aannemen dat N. leefde in de periode 1850-1950 in een orthodox, al dan niet piëtistisch getint protestants milieu, waarin het gezag van de Schrift hoog genoteerd stond en niet getwijfeld werd aan haar historische betrouwbaarheid. Voor hem zullen de vier afbeeldingen in de eerste plaats verwijzingen zijn geweest naar gebeurtenissen uit het leven van Simson waardoor Simson het bewijs leverde over fabelachtige kracht te beschikken, *de sterke man te zijn*. Dat beeld was hem bijgebracht op de catechisatie en aan de hand van hervertellingen van de Bijbel, waarin Simsons uitzonderlijke kracht nog eens extra geaccentueerd was door middel van dramatisering van de gebeurtenissen met frasen als:

'Een geweldige kracht trilde door zijn spieren [toen Simson ongewapend de leeuw zag]. Zijn ogen flikkerden. Hij sprong toe. Hij greep het dier beet met zijn sterke handen en scheurde het vaneen als een jong bokje dat geslacht wordt. Toen wierp hij het dode lichaam onverschillig in de struiken en liep door, alsof er niets bijzonders was gebeurd.' (De Vries, 178),⁴⁶

'Een niet te temmen kracht brak in hem los; hij was het roofdier voor in zijn sprong; zijn handen in hun geweldige greep scheurden de machtige kaken vaneen (...).' (Meesters, 206);⁴⁷

'Hoe zwaar die last [de poortdeuren van Gaza] ook was, hij torste ze alsof het niets was en droeg ze door een weg van dik zand den berg op (...).' (Andringa, 331);⁴⁸

'Och, Simson glimlachte spottend [wanneer hij bemerkt dat de poort van Gaza gesloten is]. Hij greep de zware deuren vast, en in zijn geweldige kracht wrong hij de posten, waartussen die deuren draaiden, uit de grond en droeg ze, deuren en posten en grendelboom, op zijn schouders weg.... En (...) droeg ze vèr langs de weg buiten de stad, ver tussen de heuvelen door (...).' (Van de Hulst, 141v.);⁴⁹

'Er was [toen Simson de poort forceerde] gekraak van hout en stenen in de stilte, toen zweefde de hele poort op Simsons schouders en grinnikend droeg hij hem weg het duister in, het slingerend pad van de berg op naar boven.' (De Vries, 182).

Voor N. verhaalden de afbeeldingen over gebeurtenissen die het bewijs leveren van de fabelachtige kracht van Simson. Afgaande op de hervertellingen uit behoudende kring is het evenwel mogelijk dat onze orthodox-protestantse N. aan de afbeeldingen meer betekenissen heeft ontleend en bijv. het verscheuren van de leeuw als een teken van God voor Simson heeft beschouwd dat hij zo de vijanden van zijn volk zou verscheuren (Meesters, 206), ten minste 'als hij zijn vertrouwen alleen op de Here stelde' (Ingwersen, 166),⁵⁰ of dat hij de leeuw heeft verstaan als een symbool van de duivel, de briesende leeuw (vgl. 1 Petr. 5:8), die overwonnen moet worden (Huet, 239).⁵¹ Bovendien kan hij Simson met de poortdeuren van Gaza op zijn schouders verstaan hebben als een bespottling van de Filistijnen – om te ontkomen had Simson kunnen volstaan met de deuren open te duwen (Van de Hulst, 142) – en een teken van de macht van Simsons God over Israëls vijanden (Ingwersen, 172; Meesters, 208) en als een bewijs van wat het geloof vermag ('Nu kwam het erop aan dat Simson geloofde. Alleen door 't geloof zou hij dit geweldige werk kunnen doen.' [Ingwersen, 172]).

De afbeeldingen waarop onze aandacht gericht is, hebben tamelijk onschuldige gebeurtenissen tot thema. Bij de beschouwing ervan speelden ongetwijfeld ook allerlei andere met de persoon Simson verbonden verhalen en beelden door het hoofd van de orthodoxe N., die we ons mogen voorstellen als een uitstekend bijbelkenner. Bijvoorbeeld dat van Simson en Delila (afb. 10).⁵² Zo mogen we veronderstellen dat zijn beeld van Simson over het geheel genomen in de lijn van de hervertellingen niet voluit gunstig, maar ambivalent is geweest. Hem werden typeringen van Simson van het volgende soort voorgehouden:

'Hoewel Simson een godvreezend richter was, die door zijn geloof den vijand overwon, heeft hij dit niet altijd bewezen. Niet altijd liet hij zich leiden door Gods geest.'; '(...) zijn hart week, hoe ouder hij werd, steeds meer van God af. Hij streed niet tegen de lichtzinnigheid (...). Hij kon zichzelf niet beheerschen en leefde niet zooals het een Nazireër, een aan God gewijde betaamde.' (Andringa, 322, 331);

'Maar – hij luisterde zo weinig naar de wil des Heren; hij luisterde alleen naar zijn eigen hart, en deed, wat hij zelf goed vond. Hij had een groot held kunnen worden en zijn volk bevrijden. Nu was hij alleen een *straf voor de Filistijnen*; een straf, die God hun zond (...).' (Van de Hulst, 140).

'MAAR er was één vijand, die sterker was dan een stad, sterker dan Simson ook. Dat was geen mens. Dat was de zonde in zijn eigen hart. Simson, de geweldige, kon ieder overwinnen behalve zichzelf!' (De Vries, 182).

Een voorbeeld ter waarschuwing

Stellen we de vraag waarin Simsons zonde en ongehoorzaamheid gelegen was, dan blijkt dat het feit te zijn dat hij het aanlegde met de Filistijnen, in het bijzonder met Filistijnse vrouwen. Zo onbeheerst was zijn liefdesleven dat sommige hervertellers de neiging hebben het enigszins te verhullen. Om de geschiedenis van Simson en Delila (Ri. 16:4-22) kunnen zij niet omheen. De korte mededeling dat Simson in Gaza een hoer bezocht, kan echter worden verzwegen.⁵³ Soms wordt zij afgezwakt: hij bracht er de nacht in een huis door (Andringa, 330; Van de Hulst, 141); bezocht er een vrouw die hij kende (De Vries, 182); ging op bezoek bij een vriend (Van Loon).⁵⁴ Anderen nemen wel onverhuld het woord 'publieke vrouw' in de mond (Meesters, 208). Ook wordt verondersteld dat Delila niet zomaar een minnares was, maar Simson haar als echtgenote begeerde (Andringa, 331), dus uit was op een ordentelijk huwelijk. Hoe het ook zij, eenparig is het oordeel over de oorzaak van zijn val: zijn zinnelijkheid.⁵⁵ Met veel retoriek wordt zij zo nu en dan ter sprake gebracht:

'Alleen Satan [in tegenstelling tot Israël] begreep de betekenis van Simson wel. Hij scheen te begrijpen dat het ernst begon te worden in de grote strijd tussen vrouwenzaad en slangenzaad [vgl. Gen. 3:15]. Daarom wierp hij zich op deze krachtmens en trachtte hem ten val te brengen. Hij kende het zwak van Simsons hart. Hij kende zijn onvlambaar gemoed, zijn hartstocht voor vrouwen. Door een vrouw had hij de eerste mens ten val gebracht [Gen. 3]. Door vrouwen zou hij ook deze redder trachten naar de ondergang te voeren' (Meesters, 208).

'De hartstocht laaide in hem op [bij het zien van Delila]. En hij gaf opnieuw zich over aan die hartstocht en luisterde naar de stem van zijn zondig hart. En vergat, dat hij een Godgewijde was, een Nazireër.' (Meesters, 208).

En naar aanleiding van Simsons levensverhaal wordt daarom al aan kinderen voorgehouden dat zonde niet ongestraft blijft en eens het uur der rechtvaardige vergelding komt. Hen wordt ingeprent:

Gevaarlijk is 't gevele der zinnen,
't Bracht menigeen tot diepen val,
Maar zalig zij, die Jezus minnen,
Die hen voor 't kwaad bewaren zal.
In Zijn gemeenschap zijn wij veilig,
In Zijn verbond alleen is kracht.
Och Heiland, dat Uw Geest mij heilig'
En redde van des Boozen macht!⁵⁶

Kortom, voor onze behoudend-protestantse N. was Simson ook een voorbeeld ter waarschuwing.

Door de Heer gebruikt?

Maar is Simsons verhaal er één over zonde en schuld, vergelding, berouw en vergeving? De hertellers mogen dan wel van mening zijn dat God rechtvaardig is en zijn heilige ogen de zonde niet kunnen zien (Van de Hulst, 147), in de in het OT overgeleverde versie van het verhaal wordt met zoveel woorden gezegd dat de Heer zelf het zo beschikt heeft dat Simson bij het begin van zijn optreden aangetrokken wordt door een Filistijnse vrouw (Ri. 14:4). Daarmee is de Heer zelf de oorzaak van een conflict dat eindigt in een spiraal van geweld (Ri. 14:19-15:16). Wie kennis neemt van de oudtestamentische versie van het verhaal moet verder vaststellen dat de schrijver registreert en zich onthoudt van morele oordelen en over zonde en schuld en verzaking van zijn roeping bij Simson zwijgt. Hij wekt de indruk heel de geschiedenis, alle als lichtzinnig getypeerde daden van Simson, te bezien in het licht van Ri. 14:4: door de Heer beschikt.⁵⁷ Het godsbeeld dat achter die visie schuilgaat, is onverteerbaar voor de orthodoxe hertellers. De opmerking dat de Heer het zo beschikt heeft dat Simson het aanlegt met een Filistijnse vrouw, wordt door hen genegeerd of gecorrigeerd. Uitsluitend koppigheid is er de oorzaak van dat Simson tegen het oordeel van zijn ouders haar en geen ander wil (De Vries, 178), weliswaar ogenschijnlijke koppigheid, want 'Zijn ouders wisten niet dat hun zoon,⁵⁸ het lijden van zijn volk moede, op deze wijze met de Filistijnen in aanraking wilde komen, om hen te bevrijden.' (Andringa, 323). Vaker wordt Richteren 14:4 afgezwakt en de volle verantwoordelijkheid

bij Simson gelegd:

'Maar Simson wilde niet [naar zijn ouders] luisteren. Hij dacht: "Ik zal gelukkig zijn, als ik met die Filistijnse vrouw getrouwd ben" Aan Gods geboden dacht hij niet. En de Here liet Simson vrij, om te doen wat hij wilde. Simson wist niet, wat er gebeuren zou. God wist het wèl. Simson meende, dat hij *gelukkig* kon worden door iets *kwaads* te doen; en als een blinde verdwaalde hij in zijn eigen zonden.' (Van de Hulst, 138);

'In plaats van te wachten tot de Here hem de weg wees, koos Simson zijn eigen weg [door een Filistijnse vrouw te kiezen]. (...) Dat was helemaal verkeerd! (...) Maar Simson stelde zijn geweten gerust, door zichzelf voor te praten dat hij dan in aanraking met de Filistijnen zou komen en een twist kon uitlokken. (...). Maar Simson wilde [ondanks het verzet van zijn ouders] dit meisje niet opgeven. Hij hield vol: "Zij moet mijn vrouw worden." Eindelijk gaven zijn ouders toe. Zij wisten niet wat er achter zat. (...), dat wat Simson verkeerd deed, de Here toch gebruiken wilde om de Filistijnen te treffen.' (Ingwersen, 165).

De Heer beschikt niet, maar laat toe, gebruikt, maar Simson is verantwoordelijk, zo is de teneur. Soms ook wordt Richter 14:4 gehonoreerd, maar komt dat niet in mindering op het morele oordeel over Simson:

'Maar in Simson begon de kracht van de zonde steeds sterker te worden [hij, de Godgewijde, begeerde een vrouw van de onbesnedenen]. En hij hield vast aan zijn eis. Daarvoor bezweken zijn ouders (...). Ze verstonden niet, dat dit een drijven was van hun God.' (Meesters, 206).

Wat opvalt in de behoudende hervertellingen is dat Simsons harstocht voor vrouwen, zijn seksuele losbandigheid, beschouwd wordt als zijn zonde en de oorzaak van zijn val. Over de andere voor Simson zo kenmerkende karaktertrek, zijn excessieve gebruik van geweld, niet alleen tegenover mensen, maar ook tegenover weerloze dieren wordt geen moreel oordeel geveld. Kritiekloos, zonder gêne wordt erover verhaald, vaak met schrillere kleuren dan in het bijbelverhaal zelf en met toevoeging van nieuwe details. Toen het koren en de olijfgaarden van de Filistijnen in brand stonden, doordat Simson honderdvijftig paar vossen als levende fakkels daarin gejaagd had (Ri. 15:5), 'verheugde [Simson] zich en zag rond met den blik van een machtig overwinnaar, die vroolijk is', aldus een herverteller (Andringa, 326); toen hij met een ezelskaak de Filistijnen te lijf ging en er duizend velde (Ri. 15:15), 'sloeg hij met zijn mokerend geweld en doodde, al wat hem naderde, totdat de lijken bij hopen het veld bedekten', aldus een andere herverteller (Meesters, 208) (afb.

11).⁵⁹ Kortom, wat betreft de beschrijving van Simson als gewelddenaar conformeren de hervertellers zich aan het bijbelverhaal⁶⁰ en volstaan zij met een vaak nog aangedikte beschrijving, maar zonder commentaar. Wat betreft Simsons omgang met vrouwen houden zij nadrukkelijk hun lezers hun oordeel voor.

Nochtans held van het geloof en met Jezus Christus vergelijkbaar

Onze orthodoxe N. was uiteraard niet alleen een trouw en aandachtig bezoeker van de catechisatie en een trouw lezer van de bijbelse geschiedenis in de vorm van een hervertelling van orhodoxe snit, maar ook een trouw kerkganger. Het wat ambivalente beeld van Simson dat hij al had door de hervertelling, werd bij hem nog eens versterkt door de wijze waarop Simson hem tijdens de zondagse prediking, waarin trouwens de hervertelling in sterk gedramatiseerde gestalte ook een zeer prominente plaats innam, geportretteerd kon worden. In de preken ontmoette hij Simson als een tot de dienst aan God gewijd mens, die zijn roeping meer dan eens schromelijk verzaakt heeft, maar niettemin als een held van het geloof beschouwd kon worden.⁶¹ Als zodanig figureert Simson ook wel in de hervertelling – soms wordt benadrukt dat Simson zijn wonderdaden ‘in geloof’ verrichte en door toedoen van de Heer tot stand bracht (Ingwersen, 166, 168, 177, 178); soms wordt gezegd dat hij ‘in het geloof’ gestorven is (Meesters, 210) –, maar vooral in de uiteenzettingen van de predikheren die, uitgaande van de eenheid van de Schrift, in hun verkondiging van het OT ook het NT met zijn positieve belichting van Simson als held van het geloof (Heb. 11:32) tot zijn recht moesten laten komen. Zij voerden, terwijl zij retoriek niet schuwden, Simson ten tonele als zondaar, een gelovige die diep gevallen is, maar door verootmoediging over de zonde wist te triomferen en weer in genade door de Heer werd aangenomen. In de homilieën van orthodoxe signatuur valt in verband met Simson vaak ook een naam die in de hervertelling van het OT overigens impliciet of expliciet niet geheel afwezig is – soms wordt naar aanleiding van Simsons dood gerefereerd aan de Verlosser, vele eeuwen later, ‘die ook door Zijn dood Zijn volk verlossen zou. En dan voorgoed’ (De Vries, 186); soms worden overeenkomsten tussen de geschiedenis van Simson en Jezus Christus aangeroerd en Simson beeld van de Verlosser genoemd (Ingwersen, 170, 171, 178) –, de naam van Jezus Christus. Typologie in de klassieke zin, zoals we die aantreffen in de *Biblia pauperum* en de *Bible moralisée*, is evenwel niet opvallend aanwezig – de waardering van de verhalen als geschiedenis maakt haar minder aantrekkelijk. Wel wordt voortdurend bij de analyse van de verhalen het bestaan van een parallellie Simson-Jezus Christus gesignaleerd: beider optreden wordt door eenzaamheid gekenmerkt; beiden

worden zij door hun volksgenoten vijandig bejegend en verraden; beider levenseinde staat in het teken van zelfopoffering. Tot vandaag aan toe verschijnt er echter ook stichtelijke lectuur, waarin aan diverse elementen in de verhalen over Simson op klassieke wijze een christologische betekenis wordt gegeven. 'De verslagen en gedode leeuw is een beeld van de duivel, die in Christus zijn Meerdere heeft ontmoet.', zo kunnen we lezen. Evenzo bevat het verhaal over Simson en de poort van Gaza 'een prachtig beeld van Christus' overwinning': 'De gesloten stadspoort kon Simson niet tegenhouden. Evenmin kon de dood Christus vasthouden. (...) Hij is opgestaan en Hij is ook Degene die is opgevaren boven alle hemelen. Dat is nog veel hoger dan Simson, die met zijn trofee de top van de berg beklom (...).'⁶² Klassieke uitleg leeft ook nu voort. Kortom, het is niet onmogelijk dat iemand die heden ten dage een afbeelding van Simson en de leeuw of van Simson en de poortdeuren van Gaza ziet, daaraan een soortgelijke betekenis toekent als er in de Middeleeuwen aan werd gegeven.

Ongeloofwaardig sterk?

We doen een stap terug in de tijd, naar de eerste decennia van de 19^e eeuw en introduceren als beschouwer van de afbeeldingen nu een N. die de gelukkige bezitter was van de meerdelige *Bijbel voor de jeugd* (1811-1834), een werk dat in weerwil van de titel een brede hervertelling van de bijbelse verhalen voor ontwikkelde volwassenen is met een in de regel moraliserende toelichting. De schrijver ervan is J.H. van de Palm, oriëntalist en in zijn tijd een befaamd kanselredenaar, exponent van een zelfgenoegzaam en ondogmatisch christendom, dat gedragen werd door het geloof in Gods vaderlijke voorzienigheid, berusting in het lot en door het uitzien naar de hemelse beloning voor het deugdzaam leven.⁶³ Van der Palms lezers werden niet op het idee gebracht dat wat over Simson wordt verhaald verstaan zou kunnen worden als een voorafschaduwung van leven en sterven van Jezus Christus.⁶⁴ Wel worden ook zij nadrukkelijk geattendeerd op het ambivalente in de persoon Simson: 'de losheid en buitensporigheid van zijn zedelijk karakter en gedrag' zijn er de oorzaak van dat hij niet geheel aan de verwachtingen omtrent hem voldoet; aan de andere kant ontbrak het hem niet 'wanneer het er op aankwam de vijanden van Gods volk met moed en kracht aan te tasten' 'aan dat *vertrouwen op* JEHOVA, 't welk hem van kindsbeen af werd ingeprent, en somtijds in de gewijde Boeken met den naam van *geloof* wordt bestempeld.' (p. 129). Ook hen werd Simson voorgehouden 'als een slagtoffer van den wellust, waaraan hij verslaafd was!' (p. 166; vgl. pp. 160, 162) en ook hen wordt de les van de geschiedenis niet onthouden: 'die God verlaat, wordt ook van God verlaten; die

zijne wellustige driften niet beteugelt, wordt er vroeg of laat het jammerlijk slagtoffer van, en stort zich in schande en verderf!' (p. 169).⁶⁵

In tegenstelling tot de voormannen der orthodoxie, voor wie de liquidatie van de leeuw en de ontwrichting van de poort van Gaza, hoe wonderbaarlijk ook, niet ter discussie stonden als historische realiteiten, overtuigd als zij ervan waren dat de kracht van God machtig werkzaam was in Simson, is Van de Palm zijn lezers wel behulpzaam bij het verstaan van daden die 'bijkans alle geloof te boven gaan' (p. 127). Met betrekking tot het uiteenscheuren van de leeuw, merkt hij op: 'Een proef van ongewone kracht en moed voorzeker, maar niet ongelooflijk, noch eenig in haar soort.' (p. 140). Hij verzet zich tegen de tendens af te dingen op Simsons te Gaza geleverde prestatie: 'De sterkte der menschelijke spierkracht is nog nooit kunnen bepaald worden: en indien het waar is, 't geen van een der aloude Heeren VAN ARKEL verhaald wordt, en afgebeeld staat; dat hij, met zijn paard rijdende door de poort, een balk met de handen aangreep, en het paard tusschen zijne knieën naar boven trok; dan behoeft men poorten en posten zich zoo ligt niet voor te stellen, die een SIMSON uit den grond rukte, en op zijne schouderen een grooten afstand ver droeg.' (p. 162).⁶⁶ De N., met wie we zometeen kennis zullen maken, zal geglimlacht hebben over de uiteenzetting van de 'verlichte' Van der Palm.

Een tot woeste held uitgegroeide zonnegod

De denkbeeldige beschouwer van de afbeeldingen, met wie we nu kennis maken, was een vrijzinnig-protestant uit de laatste decennia van de 19^e eeuw, vertrouwd met de *Bijbel voor jongelieden* (acht delen; Harlingen, 1871-1873; 's-Gravenhage 1877-1878), een werk dat niettegenstaande de titel een brede bijbelverklaring voor volwassenen is, gebaseerd op de resultaten van de historisch-kritische bijbelwetenschap die in de tweede helft van de 19e eeuw opgang had gemaakt. Het OT was daarin toegelicht door de Harlinger predikant Dr. H. Oort, later hoogleraar te Amsterdam en te Leiden.⁶⁷ Onze vrijzinnige N. zal zich niet bekommerd hebben om het realiteitsgehalte van de verhalen. In een breed exposé is hem (deel II, 203-218) aan het verstand gebracht dat aan het Simsonverhaal een zonnemythe ten grondslag ligt, waarvan de hoofdfiguur, de zonnegod, uitgegroeid is tot een Israëlitische held, het middelpunt van een cyclus van legendarische verhalen: 'De stralende zonnegod, die den bliksem slingert, werd de woeste Simson, wiens kracht in zijn haren zit, de Filistijnen-dooder.' (p. 217). N. heeft geleerd dat het oorspronkelijke karakter van de verhalen op verscheidene punten nog herkenbaar is. Ook bijv. in het verhaal over Simson en de leeuw. In het oorspronkelijke verhaal zou de leeuw geen vertegenwoordiger van het

dierenrijk zijn geweest, maar een sterrenbeeld, één van de twaalf tekenen van de dierenriem, waardoor de zon middendoor gaat (wat gelijkstaat met: Simson verscheurt de leeuw [p. 211]). Wat onze vrijzinnige N. bovenal uit Oorts exposé zal zijn bijgebleven is dat in de Simson van het OT 'niets edels' aanwezig is: 'ruwheid, wraakzucht, onrechtvaardigheid worden hem zonder schroom toegekend; hij sterft, biddende om wraak voor het verlies zijner oogen [Ri. 16:28]. Het eenige, dat tegenover al dit slechte staat, is zijn kracht. Hij doodt de vijanden van Israël. Daarom alleen wordt hij geprezen.' (p. 217).⁶⁸ Oort wil er rekening mee houden dat in de tijd waarin de Israëlitische schrijvers gestalte gaven aan de figuur van Simson de vraag actueel was of Israël bij machte was zich te handhaven tegenover zijn vijanden, en is als geleerde bereid om om die reden begrip op te brengen voor het feit dat een geweldenaar 'als een gezant van Jahwe werd geëerd' (p. 218), maar wil dat als modern christen niet doen en waarschuwt zijn lezers zich ook niet te laten bekoren door de schoonheid van de natuurmythen, die de achtergrond van de verhalen over Simson vormen: 'Vruchtbaarder (...) is het, God te zien niet zozeer in zon en maan, onweder en stormwind, zomer en winter, als wel in al wat zedelijk rein is, in de zegepraal van het goede over het slechte, van de plicht over de zinnelijkheid' (p. 218).

Laten we voor de gelegenheid aannemen dat onze vrijzinnige N. een vrouw was met de naam C. Sparnaaij. Dan kunnen we vaststellen dat Oort haar met zijn interpretatie en toelichting overtuigd heeft en haar, omstreeks 1910 als godsdienstonderwijzeres werkzaam te Noordwijk, geïnspireerd heeft om nog eens in heel eenvoudige taal de vrijzinnig-protestantse visie op Simson te verwoorden in haar kinderbijbel.⁶⁹ Schrijvend voor kinderen van acht tot dertien jaar richt zij zich tot haar lezers met de vraag: 'Wat dunkt jullie van dit verhaal [Ri. 13-16], vindt je 't mooi?' Die zelf beantwoordend met: 'Zeker wèl, want het is zoo boeiend en er gebeurt zoveel wonderbaarlijks in. Maar ... als ik nu eens vroeg: geloof je dat al dat wonderlijke gebeurd is; geloof je dat een mensch zoo maar een leeuw verscheuren kan, zoo maar ijzeren stadspoorten naar een hoogen berg kan dragen (...)? dan geloof ik dat jullie eenparig zoudt zeggen: "neen". En vooral als ik vroeg: vindt jullie dit verhaal met je *gevoel* even mooi als met je gedachten, dan weet ik zéker dat jullie allemaal zoudt roepen "neen, o neen!" En daar heb je gelijk aan, want er wordt eigenlijk in deze heele geschiedenis van Simson over niets anders gesproken dan over groote spierkracht in de eerste plaats, en verder over *haat, wraak, valscheid* en *leugens*. Neen 't verhaal over Simson is leelijk (...)' (pp. 121v.).

Mevrouw Sparnaaij maakt haar lezers er verder op attent dat het verhaal alle trekken heeft van een zonnemythe om zo uit te komen bij de vraag wat zo'n verhaal in de Bijbel doet.⁷⁰

Het dient ertoe dat 'wij daaruit zoo goed kunnen zien het verschil in godsdienst tusschen een Heiden en een Israëliet' (p. 124), waarbij Simson figureert als prototype van de heiden, iemand die wonderen doet door spierkracht en niet 'goed en sterk en krachtig was *van binnen*' en in tegenstelling tot de Israëliet onbekend is met 'die prachtige wet der Tien Geboden', de 'zedelijke geboden' (p. 123).

Middelpunt van een onderhoudende vertelling

We houden ten slotte de afbeeldingen voor aan een N. die zijn kennis over Simson in de afgelopen vijftig jaar heeft opgedaan via één of meer hervertellingen in een jeugd- of gezinsbijbel, waarvan er in de laatste decennia zoveel in een zeer gevarieerd aanbod zijn verschenen.⁷¹ Deze N. is bepaald niet onontwikkeld, maar de Bijbel in vertaling is voor hem veel te weerbarstig en ontoegankelijk. Hij heeft er behoefte aan lijn te ontdekken in de overstelpende hoeveelheid tekst. Het is mogelijk dat de afbeelding van de man met de poortdeuren op zijn schouders geen associaties bij hem oproept. Nogal eens is in de hervertellingen aan Ri. 16:1-3 voorbijgegaan. Het verhaal over Simson en de leeuw is hem voorgehouden als niet meer dan een episode uit het verhaal over Simsons huwelijk met de Filistijnse. In elk geval zal hem bijgebleven zijn dat Simson sterk als een beer was en geen angstig uitgevallen type, eventueel ook dat hij die kracht aan de Heer te danken had. Ook kan zich in zijn geheugen hebben vastgehecht – in een aantal hervertellingen wordt aangeknoopt bij de tendens in oudere hervertellingen – dat Simson sterk, maar ook zwak was,⁷² dat hij te Gaza 'een slechte vrouw' bezocht en 'zijn kracht die God hem gegeven had, verkeerd gebruikte'⁷³ of dat de geschiedenis over Simson dan wel een graag gehoord verhaal mag zijn, maar bepaald niet 'het mooiste verhaal' (in moreel opzicht) is.⁷⁴ De kans is echter groot dat N. helemaal niet is geconfronteerd met morele oordelen over het doen en laten van Simson, niet omdat hij niet verder is gekomen dan één van de vele oppervlakkige hervertellingen, maar omdat de auteurs van de door hem gebruikte hervertellingen, theologen van professie, van mening zijn dat de verhalen over Simson uit het oogpunt van vertelkunst behoren tot de mooiste verhalen en met name dat in de hervertelling tot uitdrukking hebben willen brengen.

Wanneer N. zich aan de hand heeft laten nemen door Ds. Nico ter Linden⁷⁵ dan is hem bijgebleven dat de verhalen over Simson boeiende verhalen zijn, vanwege de stof waarin allerlei motieven verwerkt zijn, ook sprookjesachtige, bijvoorbeeld in het geval van de leeuw die opeens opduikt, een gegeven dat als volgt verbonden wordt met het thema van Richteren 14, Simsons huwelijk: 'Helden moeten leeuwen doden, dat hoort zo. Een

minnaar kan niet zomaar de wijngaarden van de liefde binnengaan, eerst moet hij een draak of een leeuw verslaan, pas dan mag hij trouwen met zijn prinses.' (p. 70);⁷⁶ boeiende verhalen, ook vanwege de wijze van hervertellen waardoor het verhaal het karakter van een echte 'story' krijgt. Zo komt N. aan de weet dat Simson voordat hij in Gaza de 'levensgrote deuren met grendel en al' losrukte, zich 'in de rosse buurt' gewaagd had (p. 76) en is hij er getuige van geweest dat Simsons huwelijk door de dorpsoudste van Timna gesloten werd en geïnformeerd over allerlei details: van de plechtigheid begrepen Simsons ouders weinig, terwijl hun zoon alleen maar oog had voor zijn bruid; bij het bruiloftsfeest zaten zijn ouders er wat verloren bij (p. 70). Ook heeft N. kennis gemaakt met de stadsvorsten van de Filistijnen (Ri. 16:5) die als ware diplomaten met gladder praat ('Wat woont u hier mooi, zo met uitzicht op de beek ... [p. 77]) en met de geestigheden van de herverteller die bijvoorbeeld Delila tot Simson laat zeggen: 'Jij bent mijn grote schat', waarbij schat slaat op de grote som zilvergeld die zij zal ontvangen voor zijn uitlevering (Ri. 16:5). Kortom, Ter Linden biedt een hervertelling voor de liefhebber.

Zoals van een theoloog verwacht mag worden, biedt hij echter meer. Zijn hervertelling bevat ook traditionele elementen. Hij wijst erop dat Simson als ieder sterveling op Gods genade aangewezen is (p. 75 [Ri. 15:18-19]; vgl. p. 78) en noemt Simsons zwak voor vrouwen dat hem fataal wordt (p. 77). Hij beschrijft Simsons berouw en schuldbelijdenis in de gevangenis (p. 79 [Ri. 16:21]) en ook dramatisering ontbreekt niet. Simsons laatste daad (Ri. 16:29-30) schildert hij als volgt: 'Nog eenmaal bundelde hij zijn onmetelijke kracht, de zuilen weken en onder donderend geraas stortte de tempel in (...).' (p. 80). Dominant zijn de traditionele elementen evenwel niet en een verband tussen Simson en Christus wordt niet gelegd.

Wat N. bovenal moet zijn bijgebleven is dat de verhalen bestemd waren voor Israël in ballingschap in Babel. De kinderen dienden ze tot vermaak, terwijl de volwassenen, voor wie 'Filistijnen' een deknaam was voor 'Babyloniërs', zichzelf erin herkenden en er troost en bemoediging uit putten.⁷⁷ De onderdukkers krijgen er flink van langs. Dat houdt de moed erin en biedt perspectief op bevrijding (pp. 69, 79-80).

Zo N. zich heeft laten leiden door Ds. Piet van Midden,⁷⁸ dan moet hij de indruk hebben gekregen dat Simson de hoofdfiguur uit een soapachtig verhaal is. Dramatisering en moralisering die in de oudere hervertellingen zo'n grote plaats innemen, ontbreken en terwijl in de oudere hervertellingen en ook bij Ter Linden wat betreft details een belangrijke mate van trouw aan de bijbelse versie wordt nagestreefd, blijft bij Van Midden nog slechts het stramien van het bijbelse verhaal behouden en wordt met behulp daarvan een geheel

nieuw verhaal geconcipeerd dat alle ingrediënten bevat voor het script van een op een groot publiek gerichte tv-film in afleveringen. N. wordt geconfronteerd met een moeder van Simson die 'snuwt' (p. 73) en die, wanneer zij hoort dat haar zoon met een Filistijnse wil trouwen, snikkend zegt: 'Heb ik daar al die tijd een glaasje wijn voor laten staan! Nooit een biertje gedronken vanwege jou, negen maanden lang.' (p. 76 [vgl. Ri. 13:4, 7, 14]); met een vader die van schrik 'stottert' en iets over 'een zwak voor vrouwen' bij zijn zoon mompelt (p. 76) en met een Simson die op weg naar zijn huwelijkspartner, na de vondst van de honingraat in het dode lichaam van de leeuw (Ri. 14:8-9), denkt: Als dit geen 'honeymoon' wordt, vervolgens een grapje met zijn ouders maakt (p. 77) en die, wanneer hij het land van de Filistijnen in vuur en vlam heeft gezet (Ri. 15:4-5), lachend tot hen roept: 'Goede pinksterdagen!' (p. 82). Bij Van Midden ontmoet N. een Delila, die streelt en streelt en zacht spreekt en net zoals Simsons moeder en zijn eerste vrouw 'snikt' (pp. 84, 86-87). En zo gaat het maar door, terwijl de 'leuke' vondsten en woorspelingen zich ophopen. Bij de ontmoeting met de leeuw zegt Simson: 'Kom maar op, jongen. Jij bent een mooie test voor mij.' (p. 76). Dat wekt de indruk dat het doodslaan van de leeuw een soort inwijding is. Veel theologie wordt er verder niet geboden; met uitzondering van het cliché, in verband met de onvruchtbaarheid van Simsons moeder (Ri. 13:2-3), dat de God van Israël nooit 'Het is nu eenmaal zo', zou zeggen (p. 73). De hervertelling van Van Midden is dan ook een *Groeibijbel*.

Tot besluit

We moeten tot een afsluiting en een afronding komen. Tweemaal twee afbeeldingen. De beelden liggen vast. De betekenis die eraan gegeven wordt niet. Zij is afhankelijk van kennis van de Schrift en van de uitleg en het verstaan van de Schrift. De Schrift op haar beurt is pas Schrift als geïnterpreteerde Schrift. In dit verband heb ik elders het beeld gebruikt van de Schrift als partituur.⁷⁹ Een muziekstuk komt pas tot leven als het uitgevoerd wordt. In het geval van klassieke muziek kan gekozen worden voor een authentieke, historische uitvoering òf voor een moderne uitvoering, terwijl het ook mogelijk is een klassieke partituur vrij tot zeer vrij te arrangeren of haar voor improvisatie te gebruiken. Ook met betrekking tot de Schrift bestaan die mogelijkheden. In het geval van authentieke interpretatie wordt getracht de tekst als product uit de antieke oudheid zo te horen als hij ooit in een concrete, historische context bedoeld of verstaan moet zijn. Een probleem dat zich daarbij voordoet is dat we niet de beschikking hebben over het origineel. In het geval van het OT beschikken we over een Hebreeuwse tekst die een bewerking is van de hand

van middeleeuwse joodse geleerden en over een bewerking in de gestalte van de oude Griekse vertaling.⁸⁰ Een ander probleem is dat van de verhouding objectiviteit-subjectiviteit-relativiteit, de kwestie in hoeverre *de* geschiedenis bestaat en niet elk heden zijn eigen verleden bezit en de geschiedenis verandert doordat wij veranderen. Creëert iedere tijd zijn authentieke Bach? Schrijft iedere tijd zijn eigen Schrift?

Hoe het zij, de resultaten van de authentieke interpretatie als een zoektocht naar de historische betekenis van teksten en lagen in teksten en naar de visie van auteurs en redacteurs, leiden, wanneer ze geconfronteerd worden met de wijze waarop de Schrift door de eeuwen heen in synagoge en kerk is verstaan, tot de onomwijkbare conclusie dat de Schrift voorwerp is van een proces van permanente herschrijving, waarvan heel treffende voorbeelden reeds dateren uit de tijd van het begin van onze jaartelling.⁸¹ De partituur is doorlopend voorwerp van nieuwe vertolking en bewerking. De vraag of dat zomaar kan, is niet aan de orde. Het gebeurt. En de teksten nodigen er vaak vanwege de vragen die zij oproepen, ook zelf toe uit. In elk geval zijn teksten net zoals partituren weerloos ten opzichte van hun gebruikers. Zij kunnen zich niet verzetten tegen mishandeling en geen goede behandeling afdwingen. Is Bach geannexeerd door popmusici nog Bach? Uiteraard kunnen vertolkers van een partituur zichzelf wel binden aan een gedragscode.

In het geval van het gebruik van de Schrift binnen de kerk als geloofsgemeenschap is vanwege het belijden van de Schrift als levend Woord van God meer dan authentieke vertolking geboden en daarmee is de vraag van de noodzaak en de mogelijkheid van een gedragscode aan de orde. Vanuit dat oogpunt kunnen we nog even terug op de ter sprake gebrachte hervertellingen om een paar saillante punten te evalueren.

Voor wie kennis neemt van de hervertellingen van Ter Linden en Van Midden en daarbij eerdere hervertellingen betreft, valt het op dat moraal bij hen amper of geen rol speelt en evenmin het realiteitsgehalte van de verhalen. De verhalen over Simson worden gepresenteerd, om met Nicolaas Matsier te spreken, als 'zeer onderhoudende literatuur.'⁸² De Bijbel literair – geen getob meer over historiciteit en geen ergernis meer aan het morele niveau; een boek waarin je met plezier kunt lezen. Geeft de schrijver van de verhalen over Simson door zijn neutrale registratie zelf niet alle aanleiding het moraliseren achterwege te laten?

De registratie is wel neutraal, maar er zijn aanwijzingen dat de schrijver wel degelijk een duidelijke kijk heeft op wat goed en kwaad is. Kwaad is de verering van andere goden dan de Heer (Ri. 13:1; vgl. 2:11; 3:7, 12; 4:1; 6:1; 10:6) en het aanleggen met niet-Israëlitische

vrouwen (Ex. 34:16; Deut. 7:3). Simsons ouders verwoorden ook de opvatting van de schrijver, wanneer zij zich keren tegen Simsons huwelijk met een Filistijnse (Ri. 14:3). Voor de schrijver is het abjecte optreden van Simson evenwel gelegitimeerd, omdat het zo door de Heer gewild is. Zoals de Heer de profeet Hosea de opdracht geeft met een prostituée te trouwen (Hos. 1-3), zo laat hij Simson als provocateur van de Filistijnen optreden via diens contacten met Filistijnse vrouwen. Richteren 14:4 is een cruciale tekst. Het daar aanwezige godsbeeld is voor ons problematisch. Niet voor de schrijver. Zoals we vaststelden, wordt in de hertelling deze tekst nogal eens verzwegen of gecorrigeerd⁸³ en alle verantwoordelijkheid bij Simson gelegd. In elk geval heeft het er alle schijn van dat de schrijver een positief oordeel over Simson had en hem niet als een zondaar beschouwde (vgl. Ri. 13:24; 15:18-19; 16:20, 28),⁸⁴ maar als een groot richter. Wat in het indrukwekkende aan zijn geboorte gewijde verhaal⁸⁵ wordt gezegd dat hij een begin zou maken met de bevrijding van de Filistijnen (Ri. 13:5), is geschied. Hij heeft aan de verwachtingen voldaan.⁸⁶ De schrijver van de brief aan de Hebreëen deelde dat positieve oordeel (Heb. 11:32). Beiden hebben zij zich niet gestoord aan het gewelddadige optreden van Simson. Simsons omgang met Filistijnse vrouwen legitimeert de schrijver; Simsons bruut optreden niet. Uit zijn mond horen we bijvoorbeeld niet dat Simsons geweld niet meer dan 'literair' geweld is dat zich slechts binnen verhalen afspeelt, bedoeld ter bemoediging van machteloze mensen. Hij schreef vanuit de overtuiging dat tegenover de vijanden van de Heer een hard optreden geboden is (bijv. Deut. 7:2-5; 25:17-19). Met oudtestamentische kampioenen voor de Heer, zoals Mozes en Elia, heeft Simson gemeen dat het feit dat er bloed aan hun handen kleef (Ex. 32:25-27; Num. 25; 1 Kon. 18), niet in mindering komt op hun reputatie en ook in het NT geen punt van kritiek is.⁸⁷

Overeenkomstig het bijbelse binnenperspectief (vgl. ook Ri. 14:19; 15:14-15) vormt in de behoudende hertellingen, waarin Simsons seksuele leven sterk wordt afgekeurd, het vele geweld geen aanleiding tot commentaar. Ook hier is het godsbeeld weer in het geding. Vanuit het buitenperspectief zou de vraag opgeworpen kunnen worden of Simson niet als een terrorist en zelfmoordterrorist avant la lettre getypeerd moet worden. Met een gebed op de lippen sterft hij te midden van meer dan drieduizend slachtoffers (Ri. 16:27-30).⁸⁸ We zijn niet af van de verhalen door ze te situeren in de kring van machtelozen. We kunnen er wellicht alle begrip voor opbrengen dat verdrukte mensen ervan dromen dat de onderdrukkers een dodelijke slag wordt toegebracht, maar zullen er ook voor terugdeinzen geweld als evangelie aan te prijzen. Aan de orde is de vraag of de ideologie van de verhalen over Simson deugt en of ze meer dan historische en esthetische betekenis

hebben. Die vraag mag niet uit de weg gegaan worden. De verhalen nodigen uit tot een reactie. Ze zijn geschreven vanuit een duidelijk concept van God en van de eisen die Hij stelt. Wie de verhalen serieus neemt, zal op dat punt zijn standpunt moeten bepalen.

Analyse maakt duidelijk dat de hervertellingen herschrijvingen zijn. We signaleerden al de verandering van het godsbeeld, het feit dat Simson zo nadrukkelijk als zondaar wordt getekend en de soms opvallende dramatisering van de gebeurtenissen en zo meer. Dogmatische uitgangspunten en de ethische normen van de tijd van ontstaan kleuren de hervertellingen. Als fenomeen is de herschrijving niet nieuw. We merkten het al op. Belangrijk is dat het verschijnsel ook uit de Bijbel zelf bekend is. De moraal van het OT is in beweging.⁸⁹ Het godsbeeld blijkt niet massief en onveranderlijk te zijn.⁹⁰ De beeldvorming van personen vertoont verscheidenheid.⁹¹ In hun herschrijving volgen de hervertellers een procédé dat ook binnen de Bijbel zelf toegepast is. Zelfs met hun parallelle Simson-Jezus Christus begeven zij zich niet op een volstrekt nieuw terrein. De evangelist Lucas is hen voorgegaan door in zijn beschrijving van de aankondiging van de geboorten van Johannes de Doper en Jezus (Luc. 1) zich te oriënteren op Richteren 13.⁹²

De Schrift is geschreven en wordt geschreven. Zij is voorwerp van een proces van interpretatie en actualisatie. De Schrift zelf vraagt om actualisatie. Binnen haar klinkt de uitnodiging de Heer een nieuw lied te zingen (Ps. 33:3; 40:4; 96:1; 98:1; 144:9; 149:1; Jes. 42:10; Op. 5:9), omdat Hij zich in steeds nieuwe gestalte manifesteert. Naar het woord van Jezus is een schriftgeleerde die onderwezen is in de dingen van het koninkrijk der hemelen, de christelijke interpreet in welke gestalte dan ook, een huisheer die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt (Mat. 13:52), iemand die uit de Schrift put, maar die haar ook weet te actualiseren en in staat is nieuwe wegen te wijzen. Is hij daarbij gebonden aan een gedragscode of is de Schrift voor hem een vrij domein, zoals zij dat kan zijn voor romanciers en andere kunstenaars?⁹³ Of moet van een christelijk schriftgeleerde verwacht worden dat hij in zijn actualisatie zich gebonden weet aan de christelijke traditie en respecteert dat de Schrift meer is dan een bundel geschriften die een mens kan helpen bij het doorlichten van zijn bestaan en waaraan allerlei algemene wijsheden ontleend kunnen worden, maar ook en niet in de laatste plaats getuigenis is van het op de toekomst gericht handelen van de God die zich in Jezus Christus bekend gemaakt heeft? Stof genoeg tot overdenking dus.

Ik dank u voor uw aandacht.

Noten

Gebruikte afkortingen:

BLGNP = *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*

LCI = *Lexikon der christlichen Ikonographie*

TRE = *Theologische Realenzyklopädie*

1. Gravure naar een tekening van G. Hoet uit de prentbijbel van Pieter de Hondt (*Tafereelen der voornaamste geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament [...]*, 's-Gravenhage 1728), t.o. p. 180. Voor nadere informatie over deze en nog te noemen prentbijbels zie W.C. Poortman, *Bijbel en prent*, IIa-b, 's-Gravenhage 1986.
2. De afbeelding is gebaseerd op een houtsnede naar een tekening van Julius Schnorr von Carolsfeld. Zie *Die Bibel in Bildern von Julius Schnorr von Carolsfeld*, Leipzig 1853-1860.
3. Vanaf het midden van de 17^e eeuw vond in de Nederlanden de productie van bijbeltegels plaats. De voorstelling van Simson met de poortdeuren van Gaza komt op wandtegels in diverse variaties voor. Zie J. Pluis, *Bijbeltegels*, Münster 1994, 323.
4. Afkomstig van een huis aan de Handboogstraat te Amsterdam; nu aangebracht op Prinsengracht 1101. Zie H.F. van Woerden, *Gevelstenen in Amsterdam*, Amsterdam 2001, 26.
5. Zie bijv. *De Bijbel in huis. Bijbelse verhalen op huisraad in de zeventiende en achttiende eeuw*, Zwolle, Utrecht 1992; C. Houtman, *Een wellustige en valse vrouw?*, Kampen 1998, 137-139.
6. Zie bijv. M. Huiskamp, 'Openbare lessen in geschiedenis en moraal. Het Oude Testament in stadhuizen en andere openbare gebouwen', in: C. Tümpel e.a., *Het Oude Testament in de schilderkunst van de Gouden Eeuw*, Zwolle enz. 1991, 134-155.
7. Zie P. van der Coelen e.a., *Patriarchs, Angels and Prophets. The Old Testament in Netherlandish Printmaking from Lucas van Leyden to Rembrandt*, Amsterdam 1996; P. van der Coelen, *De Schrift verbeeld. Oudtestamentische prenten uit Renaissance en Barok*, Nijmegen 1998.
8. Om het verhaal aanvaardbaar te maken is wel beweerd dat Simson niet de grote poortdeuren, maar de kleinere die in de grote gemaakt waren, wegvoerde en ze 'tegenover Hebron', d.w.z. 'in de richting van Hebron', op een plaats vlak bij Gaza neerlegde. Zie bijv. *Verklaring van de boeken van Jozua, van de Richteren en van Ruth. Uit de Engelsche Verklaringen van den heeren Patrik, Polus, Wells (...)*, Amsterdam 1741, op Ri. 16:2.
9. Zie J. van Lennep, J. ter Gouw, *De uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*, II, Amsterdam 1868, 48. Voor Simson op uithangborden zie pp. 62-64.
10. Houtsnede van de monogrammist MS uit de Lutherbijbel (Wittenberg, Hans Luft) van 1534.
11. Zie G. Schmidt, A. Weckwerth, *LCI*, I, 293-298; A. Weckwerth, *TRE*, IV, 8-10.
12. *De civitate Dei*, XVI, 26, 2.
13. Een vroeg voorbeeld zijn de afbeeldingen op het altaar van Klosterneuburg in Oostenrijk, vervaardigd in 1181 door Nicolaas van Verdun voor de balustrade van de ambo van de kerk.
14. Een facsimile editie van een Armenbijbel als blokboek is verzorgd door A. Henry onder de titel *Biblia Pauperum. A Facsimile and Edition*, Aldershot 1987.
15. De afbeelding is ontleend aan *Codex Palatinus Latinus 871*, fol. 15v. Een facsimile van de codex is in 1982 gepubliceerd en opnieuw in 1995. In het laatste geval onder de titel *Biblia Pauperum: Armenbibel. Die Bilderhandschrift des Codex Palatinus latinus 871 im Besitz der Bibliotheca Apostolica Vaticana*, Stuttgart, Zürich. In deze versie van de Armenbijbel wordt de tekst zowel in het Latijn als in het oud-Duits weergegeven. Hier wordt de tekst in Nederlandse vertaling gepresenteerd.
16. *Codex Palatinus Latinus 871*, fol. 16r.

17. Het adjectivum 'ijzeren' ontbreekt in de Vulgataetekst van Ri. 16:3 en is klaarblijkelijk te danken aan invloed van Ps. 106:16 Vulg.

18. Zie R. Hausherr, *LCl*, I, 289-293.

19. Fol. 61*v, 62, 62*v, 63, 64*v. Het manuscript dat gedateerd wordt in de 13e eeuw, bevindt zich in de Österreichische Nationalbibliothek. Van de codex is in 1973 een facsimile-editie verschenen die later in verkleind formaat is uitgebracht onder de titel *Bible moralisée. Codex Vindobonensis 2554 der Österreichischen Nationalbibliothek*, Graz 1992. De bovenste twee miniaturen (links A; rechts B) hebben betrekking op het OT; de afbeeldingen daaronder (links a; rechts b) op het nieuwtestamentische perspectief; de opbouw van de miniaturen daaronder (C + D; c + d) is identiek.

20. Vgl. Ri. 13:2-5. De hier geboden versie wijkt nogal af van de bijbeltekst. De vrouw wordt oud genoemd; de naam van het kind al vermeld (vgl. Ri. 13:24); evenzo zijn kracht; zijn nazireeërschap daarentegen blijft onvermeld enz.

21. Vgl. Luc. 1:26-32. Ook hier wijkt de geboden versie nogal van de bijbeltekst af.

22. Vgl. Ri. 13:15-16.

23. Vgl. Ri. 13: 19-20.

24. Vgl. Ri. 13:24-25.

25. Vgl. Ri. 14:1, 4-6.

26. Vgl. Ri. 14:8-9

27. De voorstelling van Simson als type van Christus heeft een lange geschiedenis. Vanaf de kerkvaders heeft zij de eeuwen door in christelijke uitleg een vooraanstaande plaats ingenomen en is zij het sturende element geweest in vaak ver doorgevoerde allegorische uitleg, waarbij elke episode uit de verhalen over Simson figuratieve betekenis voor leven en werk van Jezus Christus kreeg. Zo wordt bijv., in samenhang met de verwijdering van de poortdeuren van Gaza door Simson (Ri. 16:3) als zinnebeeld van de overweldiging van het dodenrijk door Christus, Simsons gemeenschap met de hoer te Gaza (Ri. 16:1) betrokken op Christus, liggend in de banden van de dood. Delila, de verraadster (Ri. 16:5), krijgt haar evenbeeld in Judas (Mat. 26:47-49 par.; 27:1-10 par.). Met haar pogingen Simsons geheim aan de weet te komen (Ri. 16:6-17) is zij de prefiguratie van de Satan die Christus tracht te verleiden (Mat. 4:1-11 par.) enz. Veel informatie over Simson als type van Jezus Christus in de geschiedenis van de uitleg geeft M. Krouse, *Milton's Samson and the Christian Tradition*, Princeton 1949, 40-44, 49-54, 68-70, 76-79, 119-124.

28. De opvatting dat Simson de leeuw wurgt, gaat terug op Flavius Josephus, *Antiquitates Judaicae*, V, 287.

29. In de grote Bijbel van Pieter Mortier (*Historie des Ouden en Nieuwen Testaments [...]*, Eerste Deel, Amsterdam 1700), t.o. 139, heeft Simson op een gravure naar een tekening van O. Elliger de leeuw bij de voorpoten gegrepen; in de prentbijbel van Ysbrand van Hamelsveld (*De gewigtigste geschiedenissen des Bijbels [...]*, Amsterdam 1791), 43, strekt Simson op een gravure naar een tekening van J. Folkema zijn handen uit naar de leeuw. Een afbeelding van Simson die de leeuw bij de muil grijpt, impliceert uiteraard niet vanzelfsprekend een typologische interpretatie. Zie bijv. de afbeelding van C. Jetses in de kinderbijbel van De Vries (zie n. 46), 178.

30. In de grote Bijbel van Pieter Mortier worden in de begeleidende tekst van de hand van Ds. D. Martin de diverse episodен uit het leven nauwkeurig gedateerd. De liquidatie van de leeuw in 1137 v. Chr.; de geschiedenis te Gaza in 1124 v. Chr. (pp. 139, 142).

31. Uiteraard sluit beschouwing van de verhalen over Simson als geschiedenis een typologische interpretatie niet uit. In een Franse bijbelse geschiedenis, *L'histoire du Vieux et du Nouveau Testament*, Saint-Brieuc 1802, gaat een beschrijving van de geschiedenis met jaartallen en al gepaard met 'des explications édifiantes, tirées des Saint Pères, pour régler les moeurs dans toutes sortes de conditions', aldus de titelpagina. Simsons' huwelijk met de Filistijnse is een prefiguratie van het werk van Jezus Christus die de kerk 'huwt' uit de heidenen; de leeuw (op een bijgevoegde prent heeft Simson hem bij de muil beet [p. 151]) is een beeld voor de heidenen en afgodendienaren die de christenen willen verscheuren, maar door Jezus Christus zijn overwonnen; de honing uit de muil duidt aan hoe hun vijandige houding jegens de christenen in haar tegendeel is veranderd (p. 148); de strijd met de Filistijnen is een voorafschaduwng van de strijd van de machten van deze eeuw tegen Jezus Christus

en de heilige kerk; het 'tot op de berg' in Ri. 16:3 is betrokken op de hemel die de Heiland door zijn opstanding geopend heeft en waarheen de gelovigen hem hopen te volgen (pp. 151-152). Dat soort verklaringen zijn niet typisch rooms-katholiek. Soortgelijke verklaringen kan men ook vinden in bijv. de bijbelverklaring van Matthew Henry uit het begin van de 18^e eeuw, waar zij gepaard gaan met vele praktische lessen, met betrekking tot gemengde huwelijken enz. Zie de Nederlandse vertaling: *Letterlijke en praktische verklaring van het Oude Testament (...)*, II, Kampen 1913, 216-218, 226. Voor de typologische uitleg als blijvend fenomeen zie ook beneden.

32. Onderstaande opmerkingen berusten op het kennis nemen van een groot aantal catechisatieboekjes. Voor details zie Houtman, *Een wellustige en valse vrouw?*, 40-48, en C. Houtman, K. Spronk, *Jeffa's dochter. Tragiek van een vrouwenleven in theologie en kunst*, Zoetermeer 1999, 40-48.

33. Zie *Eenige korte vragen voor de kleine kinderen* door Jacobus Borstius in leven predikant te Rotterdam, Kampen [J.H. Bos] z.j.⁵, 12. Borstius' [zie voor hem H. Florijn, *BLGNP*, III, 49-50] *Eenige kleine vragen voor de jonge kinderkens* dateert uit 1661 en is nadien tot in de 20^e eeuw in grote oplagen talloze malen herdrukt en door verscheidene predikanten herzien en bewerkt. Hetzelfde geldt voor de *Korte onderwijzingen aangaande de heiligen geschiedenissen des Ouden en Nieuwen Testaments* uit 1750 van Gosuinus van Kessel [zie voor hem R. Bisschop, *BLGNP*, V, 303-303] dat afhankelijk is van Borstius' boekje.

34. Zie bijv. *Bijbelsche geschiedenis in vragen en antwoorden voor kleine kinderen in catechisatiën en scholen* door A.P.A. du Cloux [zie voor hem F.L. van 't Hooft, *BLGNP*, III, 75-76], Kampen [J.H. Kok] z.j.²², 19. Soms wordt ook in algemeen zin over Simsons 'lichtzinnigheid' gesproken, waardoor hij 'zichzelf ongelukkig gemaakt' heeft. Zie bijv. *Christelijk onderwijsboekje ten gebuike bij catechisatiën voor min en meer gevorderde leerlingen, opgesteld door de gezamenlijke predikanten der Nederduitsche Hervormde Gemeente van Leiden.*, 1^e Stukje (...), Leiden [Gebroeders van der Hoek], 1909⁹, 16.

35. Zie *Kort overzicht der bijbelsche geschiedenis (...)* door P. v.d. Kooi, Nijkerk [G.F. Callenbach] 1920², 24. In oudere commentaren wordt de vrouw 'waardin' genoemd en wordt aangenomen dat zij ook met haar lichaam haar klanten bediende (vgl. Joz. 2:1). Zie *Verklaring van de boeken Jozua, van de Richteren (...)*, op Ri. 16:1. Daar kan men ook de opvatting vinden dat Simson niet met het doel een hoer te bezoeken naar Gaza ging, maar haar toevallig in de herberg ontmoette en door haar ingepalmd werd.

36. Zo *Handleiding bij het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis* door J.I. Doedes [zie voor hem P.L. Schram, *BLGNP*, II, 169-172], Utrecht [Kemink en Zoon], 1855, 44.

37. *De bijbelsche geschiedenis voorgesteld in vragen en antwoorden voor eerstbeginnenden*, door P. Dijksterhuis (...), 's-Gravenhage [Firma S. van Velzen Jr.], 1883¹⁰, 10 (door het geloof versloeg Simson een leeuw en droeg hij de poort van Gaza op een berg).

38. *Bijbelsch catechisatieboek (...)*, door A. Rutgers van der Loeff (...) [zie voor hem J. Vree, *BLGNP*, IV, 375-377], Leijden [D. Noothoven van Goor], z.j.², 91.

39. L.H.F. Creutzberg en K.F. Creutzberg, *Praktische handleiding bij het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis (...)*. *Oude Testament*, Nijkerk [Callenbach] 1880⁹, 293.

40. *Verhalen uit het Oude Testament ten gebuike bij het godsdienstonderwijs* door Dr. H. van Veen Jr. opnieuw bewerkt door H. de Lang., Tiel [D. Mijs], z.j.⁷, 33.

41. *Beknopt onderricht in de bijbelsche geschiedenis voor catechisatiën* door J.H. Donner, Leiden [D. Donner] 1904¹³, 34.

42. J.G. Feenstra, *De heilige geschiedenis*, Kampen [J.H. Kok] 1951, 62.

43. *Handleiding bij het catechisatie-onderwijs (...) onder goedkeuring en medewerking van de predikanten der Ned. Herv. Gemeente van Leyden (...)* 1e Stukje. *Oude Testament*, Leyden [D. Noothoven Van Goor] z.j., 73 (naar aanleiding van Simsons nazireeërschap).

44. Afbeelding uit het 13e eeuwse Psalterium van Lodewijk de Heilige, koning van Frankrijk (Bibliothèque Nationale, Paris), ontleend aan Th. Ehrenstein (ed.), *Das Alte Testament im Bilde*, Wien 1923, 494.

45. R. Raap, *Bijbelse geschiedenis voor school en catechisatie in vraag en antwoord. I. Oude Testament*, Groningen [Jacob Dijkstra] z.j.⁴, 46. Als voorbeeld van Simsons 'grote fout' (zijn roekeloos gebruik van zijn kracht) wordt echter niet zijn geweld tegen mensen genoemd. In een ander boekje wordt het gebruik van geweld geminimaliseerd en vermeld dat Simson zijn reusachtige kracht gebruikt om de Filistijnen 'wat te plagen' met als voorbeelden Ri. 15:4-5; 16:1-3. Zie *In vogelvlucht. Een overzicht van de bijbelse geschiedenis (...)*, Hilversum ['Licht en Liefde'] z.j.¹⁰, 15.
46. A. de Vries, *Groot vertelboek voor de bijbelse geschiedenis. I. Het Oude Testament*, Kampen z.j.⁴ (1933-38').
47. W. Meesters, *De Bijbel behandeld voor jonge mensen. Het Oude Testament*, Kampen, Groningen z.j. [1950].
48. W. Andringa, *Kinderbijbel*, Utrecht z.j.
49. W.G. van de Hulst, *De bijbelse geschiedenissen*, Amsterdam 1954¹² (1918').
50. G. Ingwersen, *Bijbel in vertelling en beeld*, Amsterdam 1967⁸ (1938-1942').
51. *Prentbijbel voor kinderen met bijschriften* ['wenken en versjes' van de hand van Ds. P. Huet], Utrecht z.j. [1885, tweede onveranderde druk met een woord vooraf van Ds. J.W. Felix].
52. Gravure ontleend aan *De Bijbel. Prachtuitgave voor alle standen (...)*, Tiel 1840, t.o. p. 197.
53. Bijv. C.F. Schöttelndreier, *Bijbelsche geschiedenissen aan kinderen verhaald*, Nijkerk z.j.⁷, 73.
54. H. van Loon, *De Bijbel naverteld*. Voor Nederland bewerkt door Dr. C.P. Gunning, Amsterdam z.j., 154.
55. Voor de opvatting dat hij zijn onthouding van sterke drank compenseerde met 'ontuchtige lust' zie *Verklaring van de boeken Jozua, van de Richteren (...)*, op Ri. 16:1.
56. *Prentbijbel voor kinderen*, 240. Voor deze voor de 19^e eeuwse kinderboeken zo typerende moraal zie P.J. Buijnsters, L. Buijnsters-Smets, *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw*, Zwolle z.j. [2001].
57. Ter discussie staat of de Heer of Simson degene is 'die een voorwendsel zoekt tegen de Filistijnen'. Daar de Heer beschikt, komt dat op hetzelfde neer. De geschiedenis wordt door de Heer gestuurd (vgl. Gen. 45:7v.; 50:20). Voor de vragen waarvoor deze voorstelling van zaken stelt, de rechtvaardigheid van God en de plaats van de menselijke verantwoordelijkheid, zie C. Houtman, 'Theodicy in the Pentateuch', in: A. Laato, J.C. de Moor, *Theodicy in the World of the Bible*, Leiden, Boston 2003, 151-182.
58. Volgens Ri. 14:4 wisten Simsons ouders niet dat *de Heer* ...
59. Houtsnede naar een tekening van Julius Schnorr von Carolsfeld (zie n. 2).
60. In preken wordt door behoudende predikanten soms genuanceerd geoordeeld over het gewelddadige optreden van Simson. Zie p. 26 van het in de volgende noot genoemde artikel.
61. Een tiental preken van gereformeerde predikanten uit de eerste helft van de 20^e eeuw is door mij geanalyseerd in 'Simson als schaduwbeeld van Christus en held van het geloof. Een geval van metamorfose?', in: C. Houtman, L.J. Lietaert Peerbolte (eds), *Joden, christenen en hun Schrift* (FS C.J. den Heyer), Baarn 2001, 15-30. De preken bieden een representatief beeld van de prediking over Richteren 13-16 in orthodox protestantse kring. Elders zal ik één en ander nog verder uitwerken.
62. H. Bouter, *Simson. Verliezer of winnaar?*, Vaassen 1996, 29, 41, 43. In dezelfde geest bijv. C.A. Vreugdenhil, *Simson de vrijheidsheld en zondeslaaf*, Aalten 1951, 74, 120-122.
63. Zie voor hem A. de Groot, *BLGNP*, II, 240-242.
64. Van de Palm bespreekt Ri. 13-16 in het VIII^{ste} Stuk: *Bijbelsche Tafereelen uit den tijd der Rigteren*, Leyden 1821², 127-172. Ook een werk van rooms-katholieke signatuur uit de eerste helft van de 19^e eeuw, de door M.A. van Steenwijk verzorgde tweedelige *Geschiedenis van het Oude en Nieuwe Verbond voor katholieke huisgezinnen*, Amsterdam 1837, een uit het Duits vertaald werk van H.J. Elshoff, bevat in de toelichting bij de verhalen over Simson uitsluitend vermaningen en aanwijzingen voor het christelijke leven (I, 288-290).

65. Op de ambivalentie in Simson leggen ook theologen van de Groninger en de ethische richting de nadruk; ook zij hebben er geen behoefte aan Simson als type van Christus te beschrijven en ook zij ontlenuen aan de geschiedenis wijze lessen. Rutgers van der Loeff (zie n. 38), 93, vraagt aandacht voor de 'mengeling van goed en kwaad' in Simson, 'een geschikt werktuig in Gods hand', die niettemin 'zijne misstappen zeer zwaar boeten' moest. 'Bij God is geene aanneming des persoons (...)'. Hij laat het kwaad niet ongestraft. De predikanten Creutzberg (zie n. 39), 293, spreken over 'eene zonderlinge mengeling van godsvrucht en ligtzinnigheid, van Godsbetrouwen en zelfvertrouwen, van ruwheid en goedhartigheid. Zijn geloof overwint den vijand, maar bezwijkt in den inwendigen strijd tegen de begerlijkheid der oogden en des vleesches.'

66. Voor andere voorbeelden van de wijze waarop Van der Palm probeert het verhaalde aannemelijk te maken zie pp. 147-148, 157.

67. Zie voor hem C. Houtman, *BLGNP*, IV, 350-353.

68. Het moreel lage gehalte van de verhalen over Simson heeft verlichte geesten sedert de 18^e eeuw gestoord. Hermann Samuel Reimarus typeert Simson in *Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes*, Frankfurt am Main 1772, als 'Ein Mann, in dessen Betragen man (...) nichts vernünftiges, billiges, tugendhaftes, kluges, edeles, noch was auf die Religion abzielet, sondern eine Menge von Thorheiten und Lastern erblicket.' (I, 522). Naar aanleiding van Ri. 16:15-21 merkt hij ironisch op: 'Mit den Haaren ist alsobald der Geist des Herrn von ihm gewichen, der doch bey seinem Huren-Leben nicht von ihm gewichen war.' (I, 521). Het historisch-critisch onderzoek bood een verklaring voor het lage niveau en de mogelijkheid ervan afstand te nemen. Hoezeer het historisch-critisch onderzoek van invloed is geweest op de waardering van de verhalen blijkt uit een vergelijking van het werk van Oort met *De Bijbel voor jeugdige christenen. Godsdienstig huisboek*, Tiel 1857, van de hand van A.W. van Campen, eveneens een modern theoloog [zie voor hem F.L. van 't Hooft, *BLGNP*, II, 115-116]. Diens breedvoerige hervertelling (pp. 313-322), waarin het realiteitsgehalte onbesproken blijft, is doorspekt met moraal. Daarnaast klinken er enkele kritische tonen. Het gewelddadig optreden van Simson in Ri. 14:19 wordt veroordeeld en gevolgd door de opmerking 'Intusschen heeft Jehova zijn doel bereikt; – het is de schrijver van het Boek der Rigteren, die het zegt, (...) (p. 317 [vgl. Ri. 14:4]); het gewelddadige optreden van de Filistijnen in Ri. 15:6 wordt verfoeid (p. 318); Simsons dood (Ri. 16:30) een 'ontzettend einde' genoemd en al wat er over hem wordt verteld als 'verre van aangenaam' (p. 322) gekwalificeerd.

69. *De Bijbel aan kinderen verteld. Het Oude Testament*, Baarn 1911. Mevrouw Sparnaaij noemt het werk van Oort in haar Woord vooraf: 'doeltreffend ook als handleiding bij het godsdienstonderwijs, voor kinderen zelf te dor'. Op pp. 116-124 behandelt zij de verhalen over Simson.

70. Een andere vrijzinnige interpreet, H.G. Cannegieter [zie voor hem J.J. Kalma, *BLGNP*, II, 71-72], wijst in zijn *Oud-Israël's Schrift. Het Oude Testament naverteld*, Deventer 1924, 161-170, eveneens op de zonnemythe als achtergrond, maar ontleent aan de verhalen geen moraal. De vertellers geven naar zijn mening een beeld 'van den verwilderden toestand' van de tijd toen er nog geen koning was in Israël (p. 171).

71. Onze opmerkingen berusten op de kennisname van een groot aantal hervertellingen. Zie verder Houtman, *Een wellustige en valse vrouw?*, 84-101; Houtman, Spronk, *Jefta's dochter*, 58-74.

72. Zie S. van der Land, *De Bijbelverhalen*, Kampen z.j., 65.

73. Zie E. Kuijt, *Bijbel voor kinderen. I. Het Oude Testament*, 's-Gravenhage 1987⁴ (1977¹), 167.

74. Zie J.L. Klink, *Bijbel voor kinderen. I. Het Oude Testament*, Baarn 1959, 183.

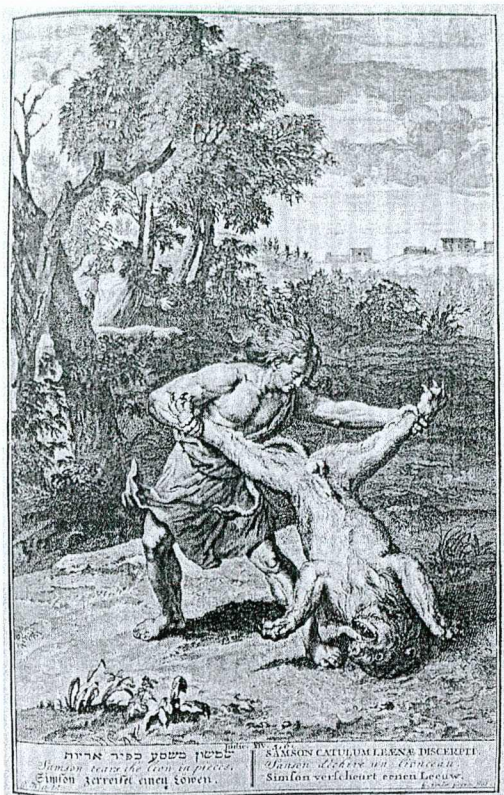
75. N. ter Linden, *Het verhaal gaat ... 3. De verhalen van richters en koningen*, Amsterdam 1999, 65-80.

76. Vgl. Th.J.M. Naastepad, *Simson*, Kampen z.j.² [1979], 35, die in Ri. 13-16 overall 'toespelingen' ontdekt 'op dat zeer aardse bedrijf dat minnespel heet' (p. 33) en wiens uitleg sterk allegorisch is.

77. Volgens H. Barnard, *Het verhaal: Bijbel voor de jeugd. Oude Testament 2*, Houten 1987, keken ook de volwassenen ballingen niet ernstig bij de verhalen over Simson ('Iedereen zal begrepen hebben: hier werd gespot met goddelijke helden, zoals Gilgamesj, de zonneheld van de Babyloniërs.' [p. 108]) en trokken zij de conclusie dat zij het van helden als Simson niet moesten hebben (p. 113).

78. P. van Midden, *Groeibijbel. 4. Jozua, Rechters en Ruth*, Hoevelaken 2001, 73-90.

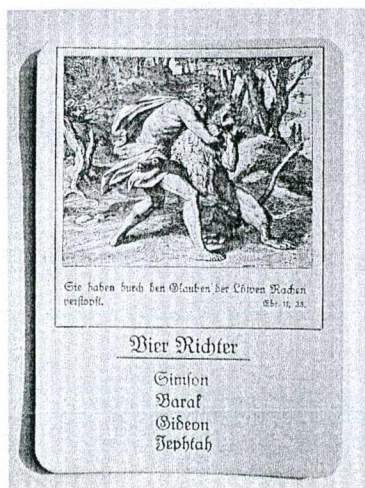
79. Houtman, Spronk, *Jefta's dochter*, 4-18.
80. Zie verder C. Houtman, 'The Protestant Passion for the Hebrew Text Reconsidered', in: F. de Lange, P.N. Holtrop, R. Roukema (eds), *The Passion of Protestants* (in voorbereiding).
81. Zie C. Houtman, *Een wellustige en valse vrouw?*, 15-62; Houtman, Spronk, *Jefta's dochter*, 26-39.
82. *De Bijbel volgens Nicolaas Matsier*, Amsterdam 2003, 87.
83. Niet alleen bij behoudende auteurs is dat het geval. Ook de vrijzinnige Sparnaaij en Cannegieter noemen de tekst niet. Onder de recente hervertellers gaat Van Midden de tekst voorbij, terwijl volgens Ter Linden *Simson* een voorwendsel zoekt.
84. Vgl. J.C. Exum, 'The Theological Dimension of the Samson Saga', *Vetus Testamentum* 23 (1983), 30-45.
85. Zie C. Houtman, 'Een kind van God reeds in de moederschoot', in: J.-W. Wesselius (ed.), *Een handvol koren* (FS F. Sepmeijer), Kampen 2003, 16-21.
86. Nogal eens wordt gesteld dat Simson door eigen schuld en doordat hij van zijn volk geen steun ontving, niet bereikt heeft waartoe hij in potentie in staat was. Zie bijv. Van der Palm (zie n. 64), 129; H. van Heijningen, *Handboek der bijbelsche geschiedenis*, 's-Gravenhage, Rotterdam 1830, 125.
87. Mozes en Elia nemen in de hemel een erepositie in (Mat. 17:1-13 par.).
88. Zie N. Ateek, 'Pleegde Simson al een zelfmoordaanslag?', *Centraal Weekblad* van 25 juli 2003; K. Spronk, 'Blinde wraak', *Interpretatie* 9, nr. 8 (dec. 2001), 10-11.
89. Zie bijv. C. Houtman, *Das Bundesbuch*, Leiden enz. 1997, 46-48.
90. Zie bijv. Houtman, 'Theodicy in the Pentateuch', 178-182; W.H. Schmidt, 'Gott', in: *TRE*, XIII, 608-626.
91. Een vergelijking van bijv. de boeken Koningen en Kronieken maakt dat duidelijk. Zie bijv. I. Kalimi, *Zur Geschichtsschreibung des Chronisten*, Berlin, New York 1995, 149-164.
92. Zie het in n. 85 genoemde artikel.
93. Zie bijv. Houtman, *Een wellustige en valse vrouw?*, 128-149; Houtman, Spronk, *Jefta's dochter*, 101-181.

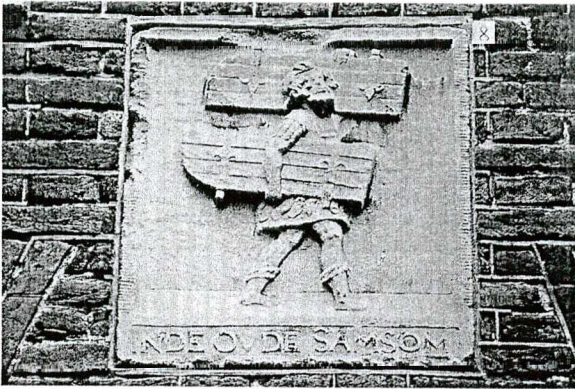

Afbeelding 1 ▲

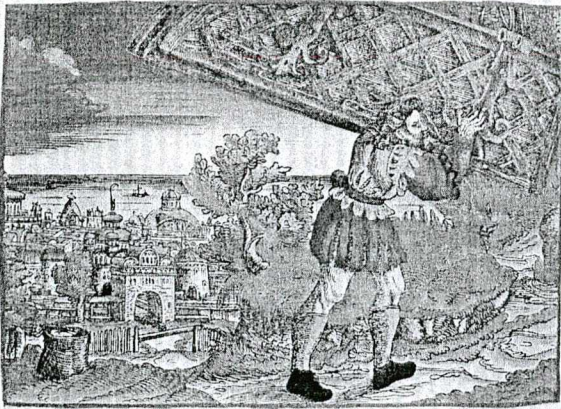
Afbeelding 2 ▼

Afbeelding 3 ▼

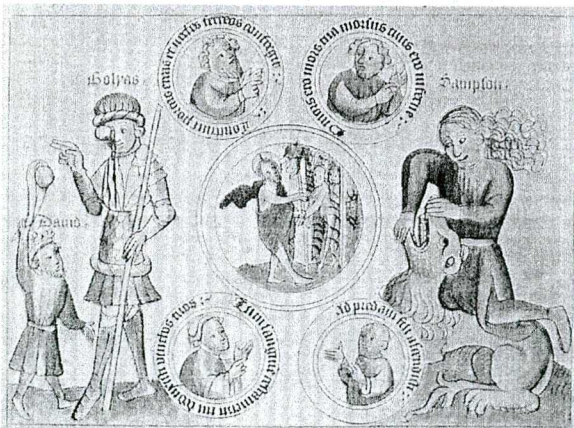

Afbeelding 4

Afbeelding 5

Afbeelding 6

Afbeelding 9

Afbeelding 10

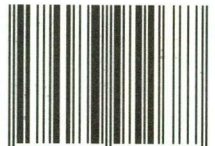

Afbeelding 11

KAMP

LUMINE
TUD
VIDE MDS
LUMER
ThUK

ISBN 90-73954-68-1
NUR 700

9 789073 954687